

ΑΘΗΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ.

ΑΘΗΝΗΣΙΝ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

1923

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ¹⁾

Εισαγωγικαὶ παρατηρήσεις.

Εἰς σημεῖον σπουδαιότατον τοῦ ψυχικοῦ βίου, εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῶν φιλανθρωπικῶν αἰσθημάτων τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ μικρὰ ἐδόθη μέχρι τοῦδε προσοχὴ καὶ δὲν ἐξητάσθη ἐν τῷ συνόλῳ ἢ μεγάλη φιλανθρωπικὴ δράσις τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων τοῦ μεσαιῶνος ²⁾. Ἐνόμισα διὰ τοῦτο ἀναγκαῖον νὰ ἐξιστορήσω ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὰ κατὰ τὸ θέμα τοῦτο, πρὸ πάντων διὰ τὸ διάστημα 395-

¹⁾ Ἡ παρούσα μελέτη ἀνεπτύχθη ὡς διάλεξις ὑπὲρ τῶν προσφύγων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τὴν 22αν Ὀκτωβρίου 1922 ἐπιμελεῖα τῆς Ἑταιρείας τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν.

²⁾ Πρῶτος ὁ πολὺς Δουκάγγιος ἔγραψε περὶ τῶν φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων Κωνσταντινουπόλεως: *Du Cange, Constantinopolis Christiana* βιβλ. 4 σ. 163. Περὶ τῆς φιλανθρωπίας τῶν Χριστιανῶν τῶν πρώτων αἰώνων ἰδ. *Hauck, Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche* τ. 21 ἐν ἄρθρῳ *Wohltätigkeits - anstalten* καὶ πρὸ πάντων, *Cabrol-Leclercq, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* τ. 3 ἐν ἄρθρῳ *charité*. *Martin, Les moines de Constantinople (330 - 898. Paris 1897* σ. 61. *Pargoire, L'Église Byzantine 1905* σ. 80 καὶ 323. Περὶ τῆς μεγάλης φιλανθρωπικῆς δράσεως τῶν Κομνηνῶν ἰδ. *L. Oeconomos, La vie religieuse dans l'empire byzantin 1918*, σ. 193. Ἀριστ. Κούζη, περὶ Βυζαντινῶν νοσοκομείων καὶ ἰατρειῶν τῶν κληρικῶν, ἰδίᾳ δὲ περὶ μοναστηριακῶν νοσοκομείων (ξενωνέων) κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα. Ἀρχαῖα ἱατρικῆς καὶ βιολογίας ἐτ. 15 (1920) Νο 3-4 σ. 40. *E. Jeanseme et L. Oeconomos, Les oeuvres d'Assistance et Hôpitaux byzantins au siècle des Comnènes. Anvers 1920.*— Ὁ Krause ὁ γράψας εἰδικῶς περὶ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν (*Die Byzantiner des Mittelalters in ihrem Staats - Hof und Privatleben. Halle 1869*) δὲν ἐξήτασε τὰ τῆς φιλανθρωπίας. Ὀλίγας παρατηρήσεις ἔχει ὁ *Hesseling*, Βυζάντιον καὶ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς Ἀθῆναι 1914 μεταφρ. Σπ. Σακελλαροπούλου σ. 279. Πλ. Ῥοδοκανάκη, Αἱ βασίλισσαι καὶ αἱ βυζαντιναὶ ἀρχόντισσαι, Ἀθῆναι 1920 σ. 107. Περὶ τῆς φιλανθρωπικῆς δράσεως τῶν τουρκοκρατούμενων Ἑλλήνων ἰδ. *M. Γεδεών: Περὶ φιλοπτώχων καὶ φιλανθρώπων διατάξεων παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας, ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως* τ. 21 σ. 79. *M. Γεδεών: Φιλάνθρωποι διατάξεις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν κάτω χρόνων. Ἐν Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ* τ. 8. σ. 248

1453 μ. Χ. με τὴν ἐλπίδα ὅτι ἢ ἀθνηθῶ ἄλλοτε νὰ ἐπανέλθω λεπτομερέστερον εἰς αὐτό.

Ἡ μεγάλη καὶ θαυμαστὴ, πολλάκις φιλανθρωπικὴ ἐνέργεια τοῦ μεσαιῶνος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων ὀφείλεται εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν θρησκευτικὴν του ἐπίδρασιν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ ἀρχαῖος κόσμος ὑπῆρξε κατώτερος τοῦ χριστιανικοῦ.

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους λόγοι σκοπιμότητος πρὸ πάντων ἐπέβαλλον εἰς τὴν πολιτείαν νὰ φροντίζῃ ἐνίοτε περὶ πτωχῶν καὶ ὀρφανῶν καὶ πολυμίσθων, ἀλλὰ τὸ ἀνιδιοτελὲς αἰσθημα τῆς φιλανθρωπίας δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀναπτυχθῇ τότε. Διὰ τῆς ἐργασίας βεβαίως, διὰ τῆς παραχωρήσεως γῆς εἰς τοὺς πτωχοὺς κατεπολεμήθη, πολλάκις ἡ πείνα καὶ ὁμολογουμένως ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ἡ ἀνθρωπιστικώτερα, ἐφ' ὅσον ὁμως πρόκειται περὶ πτωχῶν ὄχιων.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους μᾶλλον ἢ ποιήσῃ καὶ ἡ θρησκεία ἢ ἡ πολιτεία ἐκαλλιέργησαν ὅπως-δήποτε τὸ αἰσθημα τῆς φιλανθρωπίας. Ἦδη ὁ Ὅμηρος ἐδίδαξε (Ὀδύσσεια, ζ 208 καὶ ε 38) ὅτι πρὸς Διὸς εἰσὼν ἄπαντες ξεῖνοί τε πτωχοί τε καὶ ἀληθῶς ἡ προστασία ἡ θρησκευτικὴ τοῦ Διὸς ἦτο ἀσφαλεστέρα σίασδ' ἢ ποτε κρατικῆς. Ἄλλος θεὸς, ὁ Ἀσκληπιὸς θεραπεύει τοὺς ἀσθενεῖς εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα, ἀφοῦ ἡ πολιτεία δὲν ἐσκέφθη καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ φροντίζῃ περὶ τῶν ἀσθενούντων πτωχῶν ἢ πλουσίων. Κατὰ τὸν Πλουτάρχου (1. 17. 1) οἱ Ἀθηναῖοι ἔδρυσαν ὄωμόν εἰς τὸν Ἐλεον, τὸν θεὸν τοῦ οἰκτιρισμοῦ καὶ τῆς φιλανθρωπίας.

Ἄν καὶ δὲν εἶχον θρησκείαν ἐξ ἀκακλήσεως οἱ ἀρχαῖοι. Ἐλλήνες, ἡ ψυχικὴ τῶν ἀνάγκη καὶ ὁ φωτεινὸς τῶν νεῦς ἐδημιούργησαν ὡραίας καὶ εὐγενεῖς θρησκευτικὰς παραδόσεις, τὰς ὁποίας ὁμως ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία δὲν ἐσοτήρησεν εἰς ἐπίδοσιν, ὅπως ἀργότερα τὸν Χριστιανισμόν ὀργάνωσα καὶ ἐπέταξε τὸ παράδειγμα τοῦ στερεοῦ κρατικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Ρώμης. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου ὁμολογούμενον εἶναι ὅτι τὴν ἀγάπην, τὴν αὐτοθυσίαν, μέχρι στυγρόσεως, τὴν φιλανθρωπίαν κατ' ἐξοχὴν λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἐδίδαξαν ὁ Χριστιανισμός, ὅστις εἰς τὰ διδάγματα ταῦτα πρὸ πάντων ὀφείλει τὴν δόξαν τῆς

Ἡ ἀποστολὴ τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν καὶ ἡ παρακμὴ τῆς Ρώ-

μης κατέστησε τὸν Χριστιανισμόν ψυχικὴν ἀνάγκην τῆς ἀνθρωπότητος καὶ πρὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες προσέτρεξαν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς ἄγκυραν σωτηρίας. Οἱ Ἕλληνες, περισσότερον ὅλων τῶν ἄλλων λαῶν, ἐκήρυξαν καὶ ἠρμήνευσαν καὶ ἐφήρμοσαν τὰ διδάγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἀνέπτυξαν πρῶτοι τὴν ἀνιδιοτελή καὶ κἄταπληκτικὴν φιλανθρωπίαν τοῦ μεσαιῶνος, τὴν ὁποίαν ἐμιμήθησαν ἔπειτα ἄλλοι λαοί. Διὰ τοῦς λόγους τούτους ἐπέγραψα τὴν παροῦσαν μελέτην: ἑλληνικὴ φιλανθρωπία κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους.

Ὁ Χριστιανισμὸς συνεκίνησε τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν καὶ ἐκίνησε τοὺς μεσαιωνικοὺς Ἕλληνας εἰς ἔργα μεγάλα. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς φιλανθρωπίας ἐκπλήσσεται ὁ ἀναγινώσκων τὰ μεσαιωνικὰ κείμενα, πόσον οἱ ἄνθρωποι τότε ἦσαν πρόθυμοι εἰς αὐτοθυσίαν καὶ εἰς τὴν ἐπούλωσιν τῆς κοινωνικῆς δυστυχίας. Ὁ Χριστιανισμὸς ὠμίλει ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν ψυχὴν καὶ οἱ δυνατοὶ ἐβοήθουν τοὺς ἀδυνάτους ἄνευ μεσολαβήσεως τῆς πολιτείας καὶ τῶν ὀργάνων τῆς.

Σήμερον, ἀφοῦ ἐπεβλήθησαν εἰς τοὺς πολιτισμένους λαοὺς αἱ φιλάνθρωποι ἀντιλήψεις τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ πολιτεία προσπαθεῖ νὰ ἀναπληρώσῃ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν. Δὲν εἶναι σκοπὸς μου νὰ ἐξετάσω τὸ θέμα τοῦτο, ἀλλ' ἱστορικῶς μόνον ἐπισκοπῶν εὐρίσκω ὅτι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Βυζαντίου πρῶτη ἤσκησεν ἀποτελεσματικῶς τὸ γενναῖον ἔργον τῆς φιλανθρωπίας καὶ ὅτι ἐπομένως καὶ εἰς τὴν σημερινὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν ἐπιβάλλεται τὸ καθήκον νὰ πράξῃ, ἀνεξαρτήτως τῆς πολιτείας, ἔργα ἀνάλογα πρὸς τὰς μεγάλας παραδόσεις τῆς.

Α'

Ἀνάπτυξις τῆς φιλανθρωπίας.

Ὁ Χριστὸς εἰς πᾶσαν εὐχαρίαν ἐκήρυττε τὸ κήρυγμα τῆς ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας ¹⁾ καὶ τοῦτο ἀκολουθοῦντες οἱ πρῶτοι Χρι-

* 1) Ἐκ τῶν πολλῶν χωρίων παραθέτω μόνον τὸ τοῦ Ματθαίου 25, 34 κέξ.: «Τότε εἶπὲ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου· ἐπεὶ ἔσθω γὰρ καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα καὶ ἐποτίσατέ με· ξένος ἤμην καὶ συνηγάγατέ με· γυμνὸς καὶ περιβάλατέ με· ἠσθένησα καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἤμην καὶ ἦλθετε πρὸς με...»

στιανοὶ διετρέψαν μεγάλην ἀλληλεγγύην καὶ πρόνοιαν ὑπὲρ τῶν ἀδυνάτων καὶ πτωχῶν κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς μάλιστα καὶ καταστροφὰς τῶν βαρβάρων, ἐν καιρῷ λιμοῦ καὶ λοιμοῦ. Οἱ διάκονοι τῶν πρώτων ἐκκλησιῶν ὑπηρέτου καὶ τὸ ἔργον τῆς φιλανθρωπίας συνάγοντες καὶ διενέμοντες ἐπέτη ὑπὲρ τῶν πτωχῶν, εἰς δὲ τὰς ἀγάπας, τὰς πρώτας συγκέντρώσεις τῶν Χριστιανῶν διενέμοντο ἐλέγ, καὶ περατῆεντο καὶ τροφαὶ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν. Οἱ θέλοντες γὰρ ἐμιλῶσιν ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ καὶ γὰρ ἐρμηνεύωσι τὰ ῥήματα ἐκείνου ἐκῆρυττον πάντως τὴν φιλανθρωπίαν. Τὰ παραδείγματα εἶναι ἄπειρα. Ὁ ἅγιος Ἀσέρκιος¹⁾ συνεδούλευσε πλούσιόν τινα «ἀπονεῖμαι σιτηρέσια τοῖς πτωχοῖς τῆς πόλεως (Ἰερσπόλεως τῆς Φρυγίας) τριοχιλίους μωθῶν σίτου».

Ἡ γνωστὴ φιλανθρωπία τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐκίνησε εἰς μίμησιν πολλούς. οὕτω δὲ ἠκτιμασταὶ τοῦ ἁγίου προσήγαγκαν (ἀντιῶ) ἐκ τῶν ἐπαρχόντων αὐτοῖς χρημάτων εἰς διατροφήν τῶν πτωχῶν χρυσοῦ χιλιάδας ἑννέα²⁾, ποσὸν βεβαίως μέγα διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς «πᾶσαν τὴν οὐσίαν καθιέρωσε τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ τῇ κατὰ Ναζιανζόν, εἰς τὴν τῶν πτωχῶν διακονίαν»³⁾. Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος κατὰ τὸν Παλλάδιον⁴⁾, ἐφρόντιζε περὶ διακίεσεως τῶν περισσευμάτων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ κατῴρθαισε «πλείονα νοσοκομεῖα γὰρ κτίσει, ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ αὐτὸς ἐμίλει ὡς ἐξῆς περὶ τοῦ φιλανθρωπικοῦ ἔργου τῆς ἐκκλησίας: «ἐνὸς τῶν ἱσχυρίων ἐπόρων καὶ τῶν μὴ σφόδρα πλουτούντων πρόσδορον ἢ Ἐκκλησία ἔχουσα ἐννόησον ὅσαις ἑταρκεῖ καθ' ἑκάστην ἡμέραν χήραις, ὅσαις παρθένοις» καὶ γὰρ εἰς τὸν τῶν τριοχιλίων ἀριθμὸν ὁ καιάλογος αὐτῶν ἔφθασε. Μετὰ τούτων τοῖς τὸ δεσμωνήριον οἰκοῦσι, τοῖς ἐν τῷ ξενοδοχείῳ κάμνουσι, τοῖς ὑγιαίνουσι, τοῖς τὰ σώματα λελωθρημένοις... καὶ οὐδὲν αὐτῇ τὰ τῆς οὐσίας ἠλάττωται»⁵⁾. Ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Ἀττικὸς ἦτο τόσο

¹⁾ Ἐκδ. Nissen τ. 46, 17 κ. α.

²⁾ Gustav Aurich, Hagios Nicolaos : 1 (1913) 90, 19.

³⁾ Migne, 37, 583.

⁴⁾ Migne, 47, 20.

⁵⁾ Migne, 58, 630.

φιλόανθρωπος «ὡς μὴ μόνον τῶν ἐν ταῖς αὐτοῦ παροικίαις πτωχῶν προνοεῖν, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἀστυγείτοσι τῶν πόλεων χορήματα πέμπειν πρὸς παραμυθίαν τῶν δεομένων. . . : ¹⁾ Ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀγίας Εὐφροσύνης ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς φιλόανθρωποι λόγοι: ἐπὶ παιροφῶσον πράγματα πολλοὺς εὐχόμενοι κληρονόμους ἰδοὺ ἐκκλησίαι, πτωχεῖα, νοσοκομεῖα, ξενῶνες, μοναστήρια, χήραι, ὄρφανοί, ξένοι, λελωβημένοι, ἀεχμάλωτοι» ²⁾. Περὶ φιλοανθρώπου μοναχοῦ γράφει ὁ Παλλάδιος πρὸς Λαύριον: «τοσοῦτον δ' ἐστὶ φιλόανθρωπος καὶ ἐλεήμων, ὡς καὶ τὰς πόλεις περιμέναι καὶ ἐλεεῖν τοὺς δεομένους. Οὗτος οὐκ ἀμελεῖ οὐ φυλακῆς, οὐ νοσοκομείου, οὐ πτωχείου, οὐ πλουσίου, οὐ πένητος, ἀλλὰ πᾶσιν ἐπικουρεῖ» ³⁾. Ὁ αὐτὸς Παλλάδιος γράφει περὶ ἄλλου μοναχοῦ: «τὰς δὲ περισσευσάσας χορείας κατέταξεν εἰς διακονίαν μοναστηρίοις, πτωχείοις, ξενοδοχείοις, ἐκκλησίαις, πένησι, διωδείουσιν, ἐπισκόποις, ὄρφανοῖς, χήραις» ⁴⁾. Πολυποίτηλον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Βερμουργοῦ ἀγίου Θεοδοσίου. Οἱ περ' αὐτῷ τρεφόμενοι πτωχοὶ ἦσαν ὅσοι ὥστε συνέβη ἐν καιρῷ λιμοῦ «ἀριθμείσθαι παρὰ τῶν διακονούντων ἑκατὸν πολὺ πλεον ἢ ἑλατιον τροπέζας τῆς ἡμέρας» ⁵⁾. Ὁ αὐτὸς ἅγιος ἐπίστευεν ὅτι οὐκ ἐξασκεῖ πρὸς τελείωσιν ἁρετῆς τὸ πεινῶντας τρέφειν καὶ ποτίζειν διψῶντας καὶ ξένους ἐπισυνάγειν καὶ γυμνοὺς περιβάλλειν, ἀλλὰ πρὸς τούτοις δεῖ συμπάσχειν τοῖς πύσχοουσιν» ⁶⁾, καὶ διὰ τοῦτο ἱδρυσεν νοσοκομεῖα καὶ γηροκομεῖα πρὸς περίθαλψιν ἀσθενῶν καὶ γερόντων. Τὰ παραδείγματα ταῦτα ἐκ τοῦ βίου τῶν ἁγίων δύνανται νὰ πολλαπλασιασθῶσιν, ἐνταῦθα δὲ μόνον ὀλίγα χωρὶς παρέθηκα πρὸς διατάφησιν τῶν τότε κράτουσῶν σχετικῶν ἀντιλήψεων.

Ἰδιαιτέρως μνείας ἀξία εἶναι ἡ μοναδική φιλοανθρωπία τοῦ Κυπρίου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἰωάννου τοῦ ἐπικληθέντος Ἐλεήμονος. Ἡ ἀκαταπόνητος δρασίς του ὑπὲρ τῶν δυστυχοῦντων ἐδείχθη

¹⁾ Σωκράτους Ἐκλόγη. Ἱστορ. VII 25. 1.

²⁾ Anal. Bolland. 2, 199.

³⁾ Migne Patr. gr. 34, 1219.

⁴⁾ Migne, P. G. 31, 1235.

⁵⁾ H. Usener. Der heilige Theodosios. Leipzig 1890 σ. 36.

⁶⁾ Usener, ἰδ. πρῶτ. σ. 40.

πρὸ πάντων, δταν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τῶν Περσῶν (615 μ. χ.) κατέφυγον ἄπειροι πρόσφυγες εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ἰδρυσε νοσοκομεῖα καὶ πτωχοτροφεία. ἐτοποθέτησε τοὺς ὑγιεῖς εἰς ξενοδοχεῖα, ἐξηγόρασεν ἀχμαλώτους, διένειμε καθ' ἑκάστην βοήθημα εἰς τοὺς προσερχομένους οἴκουσδήποτε ἀπόρους. ἐφρόντισεν ἀκόμη καὶ περὶ ἀπόρων γυναικῶν ἐπιτόκων¹⁾. Λέγεται ὅτι ἔτρεφε πολλάκις 7500 πτωχῶν²⁾. Ἔστι φανερὸν πόσην ἐπίδρασιν ἠδύνατο νὰ ἔχη τὸ παράδειγμα τοῦ Ἐλεήμονος εἰς τὸν τότε χριστιανικὸν κόσμον.

Ἡ **διάδοσις**, ἴτοι ἡ διανομὴ ἐλεῶν εἰς τοὺς δυστυχοῦντας, ἦτο κατὰ τὸν μεσαῖωνα συνηθεστάτη. Ἐκκλησία καὶ πολιτεία, ἐπίσκοποι καὶ πολιτικοὶ ὑπάλληλοι καὶ πλούσιοι ἰδιῶται διένεμον εἰς ὀρισμένας ἡμέρας, ἄλλοι καθ' ἑκάστην Κυριακὴν μετὰ τὴν λειτουργίαν, ἄλλοι μετὰ πολιτικὰς ἐορτάς καὶ ἄλλοι ἄλλοτε χρήματα καὶ τροφὰς εἰς τοὺς ἀπόρους. Αἱ ἐπισημότεραι διαδόσεις ἐγένοντο ἀντὶ συμβόλων ὀρισμένων, σφραγιδίων, προσαγομένων κατὰ τὴν ἰῶραν τῆς διανομῆς, ἐπὶ τινῶν δὲ ἐκ τούτων εὐρεθέντων ἀνεγνώσθησαν διάφορα φιλόνητρα παραγγέλματα οἷα τά: θεῶ δανείζει τοὺς πένητας ὁ τρέφων, ἦ: μακάριοι οἱ ἐλεήμονες οἱ αὐτοὶ ἐλεηθήσονται, κττ. Ἐπὶ τινῶν σφραγιδίων φέρεται ἡ λ. πολιτικὸν (δηλ. σφραγίδιον;), εἰς δήλωσιν ἴσως ὅτι ὁ διανέμων ἦτο ἄνθρωπος τῆς πολιτείας, ὄχι τῆς Ἐκκλησίας³⁾.

¹⁾ *Migne, Patr. Gr.* 114,900: «καὶ τοσοῦτον αὐτῷ τὸ περὶ τὰ τοιαῦτα ἐπιμελεῖς ἦν, ὡς καὶ γυναῖξιν ἀπόροις, αἷς πρὸς τὸ τέκτειν οὐκ ἦν καταγῶγια, σὺδὲ τι τῶν πρὸς τὴν θεραπείαν ἐπιτηδίων οἴκουσ ἐπὶ ἐν διαφόροις ἀποτάξας τόποις τῆς πόλεως, κλίνας τε καὶ στρωματὰ ἐν τούτοις εἶναι παρασκευάσας καὶ τροφῶν χορηγίαν τῷ τῶν τικτουσῶν ἐπιθεῖς θεραπεύουσαν....».

²⁾ *Act. SS.* (ἀνατύπ. 1866) 23 Ἰανουαρίου σ. 113. *Gelzer, Leontios von Neapolis. Leben des heiligen Johannes des Barmherzigen* 1893 σ. 9. Αὐτόθι σ. 13 περὶ τῆς περιθάψεως προσφύγων: «εὐθέως τὸς μὲν πληγᾶτους καὶ ἀσθενεῖς ἐν τοῖς ξενῶσι καὶ νοσοκομείοις, οἷς αὐτὸς ἐποίησεν ἀνακλίνεσθαι παρήγγειλεν καὶ ἐπιμελεῖσθαι τούτους καὶ ἰατροῦσθαι δωρεὰν διαταξάμενος, καὶ τότε ἀναχωρεῖν ὅτε ἕκαστος ἰδιοπροαιρέτως θελήσει τοὺς δὲ ὑγιεῖς καὶ δεομένους εἰς τὴν διάδοσιν ἐρχομένους, τοῖς μὲν ἀνδράσιν ἀπὸ κερατίου ἐνός ἐδίδου, ταῖς δὲ γυναῖξιν καὶ κορασίους ὡς καθενεστέροις μέλεισιν ἀπὸ δύο».

³⁾ Βλ. περὶ τῶν σφραγιδίων τούτων καὶ τοῦ πολιτικοῦ. *Gustave Schlumberger, Mélanges d'Archéologie Byzantine*, Paris 1895 σ. 282 κέξ. καὶ 294. Νομίζω ὅτι ὁ *Schlumberger* ὀρθῶς ἐσχέτισε τὸ πολιτικὸν πρὸς τοὺς

Ἄνάλογος πρὸς τὴν περίθαλψιν τῶν πτωχῶν ἦτο ἡ πρόνοια περὶ τῶν αἰχμαλώτων, ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ θρησκευματος. Ἐκ τῶν παλαιοτέρων ὀνομαστῶν εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ ἐπισκόπου Ἀμίδης Ἀκακίου, ὅστις ἐπώλησε κειμήλια τῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἐξαγορὰν παρὰ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Βυζαντίου Περσῶν αἰχμαλώτων. «*Ἄδτη ἡ τοῦ θαυμαστοῦ Ἀκακίου προᾶξις πλέον τὸν Περσῶν βασιλέα κατέπλητιεν, ὅτι ἀμφοτέρω Ρωμαῖοι μεμελειθήκασιν πολέμῳ τε καὶ εὐεργεσίᾳ νικῶν ἡ*». Ἐπίσης ὀνομαστῶν εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ ἐπισκόπου Κανδίδου, ὅστις ἐξήγορασε δώδεκα χιλιάδας Χριστιανούς αἰχμαλώτους παρὰ τῶν Περσῶν²⁾. Ὑπὲρ τῆς ἀναρρῦσεως, ἦτοι λυτρώσεως αἰχμαλώτων συνήθως ἡ Ἐκκλησία διέθετε κειμήλια ἢ ἄλλην ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν. Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπετράπη εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Μυσίας, τῆς ἔπειτα Βουλγαρίας, «*τὰ καταλελειμμένα τῇ ἐκκλησίᾳ εἰς λύτρωσιν τῶν αἰχμαλώτων ἢ ἀποτροφὴν τῶν πενήτων πιπράσκεισθαι*»³⁾. Καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἡ Ἐκκλησία ἐχρησιμοποίησε καὶ περιουσίαν καὶ τὰ κειμήλιά της ὑπὲρ τῶν αἰχμαλώτων⁴⁾ καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Τούρκων.

Τὰ παραδείγματα τῶν εὐσεβῶν ἀνδρῶν τῆς ἐκκλησίας ἠκολούθησαν καὶ αὐτοκράτορες καὶ εἶναι εὐνόητον ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐδημιουργήθη περιβάλλον φιλόνηρον, τὸ ὁποῖον ἡ σημερινὴ κοινωνία παρ' ὅλας τὰς προόδους τῆς δὲν δύναται νὰ φθάσῃ. Παραθέτομεν ἐν συντόμῳ τὰς κυριωτάτας εἰδήσεις περὶ τῆς φιλανθρωπικῆς ἐνεργείας τῶν αὐτοκρατόρων, ἐφ' ὅσον εἶναι εἰς ἐμὲ γνωσταί. Περὶ τῶν ὀνομαστῶν ἀναφερομένων φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως θὰ γίνῃ κατωτέρω λόγος.

Ἦδη ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἐπροικοδόμησε πολλαχοῦ τὰς ἐκκλησίας μὲ ἐκτακτὰ ἢ τακτικὰ χορηγήματα χάριν τοῦ φιλανθρωπι-

πολιτικούς ἄρτους (Malál. σ. 323, Bonn, Chron. Hist. 1. 711. Bonn.). τοὺς διανεμομένους ὑπὸ τῆς πολιτείας. Ἐν ἄλλῳ ὁμοίῳ καὶ ταυτοῦμοιο Πολιτικόν (Miklosich - Müller, Acta et Diplomata graeca 5, 11), ἔργικος ἴσως οἰκοδόμημα σχετικόν πρὸς τὴν διανομὴν τῶν πολιτικῶν ἄρτων ἢ ἄλλων τινῶν διαδόσιν.

¹⁾ Σωκράτους, Ἐκκλησι. Ἱστορία VII 21

²⁾ Προκοπίου, περὶ πολέμων (Hauray: II 5. 31)

³⁾ Πό. G. Heimbach, Anecdota τ. 3 σ. 159

⁴⁾ Πό. Ἄνν. Κομνην. ἐκδ. Reifferscheid 1, 167.

κοῦ αὐτῶν ἔργου, καὶ ὁ ἴδιος δὲ ἀπ' εὐθείας ἐφρόντιζε περὶ πτωχῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων ¹⁾. Εἰς δὲ τὴν Ἀγίαν Ἑλένην ἀπευίδετο ἡ Ἱδρυσις γηροκομείου εἰς τὸν Φωκλιέζ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Ψευδοκωδ. σ. 216).

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ περιβάλλοντος, ἐνόμιζε διὰ τοῦτο ὅτι οἱ ἐθνικοὶ δὲν πρέπει νὰ ὑστερῶσιν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ ἐφρόντισε περὶ ἰδρύσεως φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων. Πρὸς τὸν ἐθνικὸν ἀρχιερέα Γαλατίας Ἀρσάκιον ἔγραψε: «ξενοδοκεῖα καθ' ἑκάστην πόλιν κατὰσθησον πυκνά, ἵν' ἀπολαύσωσιν οἱ ξένοι τῆς παρ' ἡμῶν φιλανθρωπίας, οὐ τῶν ἡμετέρων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ὅστις ἂν ἐνδεηθῇ χρημάτων ὄθεν δ' εὐπορήσεις, ἐπινενόηται μοι. . . αἰσχροὺν γὰρ εἰ. . . . τρέφουσιν οἱ δυσσεβεῖς Γαλιλαῖοι πρὸς τοῖς ἐαυτῶν καὶ τοῖς ἡμετέροις, οἱ δ' ἡμετέροι τῆς παρ' ἡμῶν ἐπικουρίας ἐνδεεῖς φαίνονται. . . » ²⁾. Οἱ λόγοι τοῦ Ἰουλιανοῦ δεικνύουν ὅτι ἤδη τότε μεγίστη ἦτο ἡ ἀνάπτυξις τῆς φιλανθρωπίας τῶν Χριστιανῶν καὶ διὰ τοῦτο ἐπεδλήθη εἰς τὸν φανατικὸν ἀλλ' εὐγενῆ Παραβάτην.

Ἡ αὐτοκράτειρα Πλακίλλα, σύζυγος τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου, ἐπεσκέπτετο τὰ νοσοκομεία καὶ ἐνόμιζε χριστιανικὸν καθήκον τῆς νὰ περιποιῆται ἡ ἴδια τοὺς ἀσθενεῖς καὶ νὰ τοὺς παρηγορῇ ³⁾.

Ὁ Μαρκιανὸς καὶ ἡ Πουλχερία ἱδρυσαν πτωχεῖα, ξενῶνας καὶ γηροκομεία. Πρὸ πάντων ἡ Πουλχερία ἤσκησε μεγάλην φιλανθρωπίαν καὶ ἀπάντα τὸν πλοῦτον αὐτῆς διένειμε πένησι ⁴⁾.

¹⁾ Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορ. τ. 2 IV 28: «ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ καθ' ὑπεροχὴν ἐξάριετα πλειοῦ' ὅσα παρείχεν, ὧδε μὲν ἀγροὺς, ἀλλαχόθι δὲ σιτοδοσίας ἐπιχορηγίᾳ πενήτων ἀνδρῶν, παιδῶν τ' ὄρφανῶν καὶ γυναικῶν οἰκτρῶν δωρούμενος. . . .» Θεοφαν. Χρονογρ. (de Boor) 1, 29, 20: «ὁ δὲ μέγας Κωνσταντῖνος σιτομέτριον ταῖς ἐκκλησίαις κατὰ πόλιν ἐχαρίσατο εἰς διατροφήν διηνεκῶς γήραις καὶ ξενοδοχεῖσις πένησί τε καὶ κληρικοῖς· ἡ δὲ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκκλησία ἐλάμβανε σίτον μοδίους τρισμυρίους ἑξακισχίλους».

²⁾ *Juliani, quae supersunt*, ἔκδ. Hertlein σ. 553 Πρ. Θεοφ. Χρονογρ. 1, 49.

³⁾ Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. Ἱστορ. Migne, 82, 1237: «καὶ τῶν ἐκκλησιῶν τοὺς ξενῶνας περινοστοῦσα τοὺς κλινοπετεῖς δι' ἑαυτῆς ἐνοστέλευεν, αὕτη καὶ χύτρας ἀπομένη. . . καὶ ἄρτον κλωσά καὶ ψωμοὺς ὀρέγουσα. . .»

⁴⁾ Θεοφάν. Χρονογρ. (de Boor). I, 81, 13: «πολλὰς ἐκκλησίας καὶ πτωχεῖας ξενῶνας τε καὶ μοναστήρια κτίσασα πάσι καὶ τὰς ἀρμοδίους προσόδους ἀπένειμεν. Πῶ

Σταθμὸν ἰδιαίτερον ἀποτελεῖ ἡ φιλανθρωπικὴ ἐνέργεια τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς Θεοδώρας. Ἡ ἀνίδρυσις τοῦ περιφήμου ξενῶνος τοῦ Σαμφῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ διαφόρων πτωχείων καὶ ξενίωνων αὐτότε καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας ¹⁾, εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἀλλαχοῦ ἀποτελεῖ μετὰ τῶν ναῶν καὶ ἄλλων κτισμάτων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐν τῶν λαμπροτέρων ἔργων αὐτοῦ.

Ὁ Τιμόθεος ἀνενέωσε πολλὰς ἐκκλησίας καὶ ξενῶνας καὶ γηροκομεῖα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ ²⁾.

Ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία «πολλὰ γηροκομεῖα καὶ ξενοδοχεῖα καὶ γηροτροφεία ἐποίησεν εἰς ἀνάπαυσιν τῶν πενήτων» ³⁾.

Ὁ Θεόφιλος κατεσκεύασε τὸν ὁμώνυμον ξενῶνα, τὰ Θεοφίλου ⁴⁾, ὅτε δὲ ἐπλησίηξε ν' ἀποθάνῃ «δοθῆναι τοῖς ἀναπήροις ἢ πένεσι λίτρας ἐξήκοντα χρυσίου παρέθειο, εἰέρας δὲ τοσαύτας τοῖς ἐν σπηλαίοις καὶ ὄρεσιν ἡσυχάζουσιν καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐξορίας κατακριθεῖσι» ⁵⁾.

Ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν «πτωχοτροφεία τε καὶ ξενῶνας ἐκαινούργησε καὶ τῶν παλαιωθέντων τὰ πλείιστα ἀνενέωσε, νοσοκομεῖα τε καὶ γηροκομεῖα καὶ μοναστήρια» ⁶⁾.

Ὁ Ῥωμανὸς ὁ Λακαπηνὸς «ξενοδοχεῖον καθίδρυσεν εἰς τὰ Μαβριανοῦ», καὶ ἐφρόντισε περὶ τῶν ἐπαρχιωτῶν τῶν ἐρχομένων εἰς Κωνσταντινούπολιν χάριν ὑποθέσεών των, πρὸς δὲ τούτοις ἐκλήροδότησε ὠρισμένα ποσὰ χάριν διανομῆς ἐλεῶν εἰς τοὺς πτωχοὺς, εἰς τὸν τάφον του, εἰς τὰς φυλακὰς καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ⁷⁾.

Ζωναράν 3, 219 (Dindorf). Περὶ τῶν γηροκομείων βλ. *Ψευδοκωδινόν*, Preger, *Scriptores originum constantinopolitanarum* τ. 2 σ. 234 καὶ 239.

¹⁾ Προκοπ. Κτ. β. σ. 169 (Hauray) *Μαλάλ.* σ. 423, καὶ 452.

²⁾ Θεοφάν. *Χρονολογ.* 1, 251 Πβ. καὶ Μανασσῆν σι. 3482: «σῆκουσ ἀνέγειρε πολλοὺς καὶ πενήτοτροφεῖα».

³⁾ *Ψευδοκωδ.* 216.

⁴⁾ *Συμμεων Μάγ.* σ. 646.

⁵⁾ *Analecta Bolland.* 18, 244.

⁶⁾ Θεοφάν. *Συνέχ.* 339 Πβ. καὶ *Γενέσ.* σ. 128: «ἐν οἰκτιρμοῖς δὲ πενήτων πλούσιος ἦν ἐπιχορηγῶν πλουσίως τὸν ἔλεον, νοσοκομείων, γηροκομείων τε καὶ πτωχοτροφείων πολυειδῶν ἐγκατατίσασιν».

⁷⁾ Θεοφάν. *Συνέχ.* 430: «εἰς δὲ τὸν τάφον αὐτοῦ διορίσαστο ἵνα καθ' ἑκάστην

Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἀνίδρυσε τὸ λεπροκομεῖον τοῦ Ζωτικοῦ καὶ γηροκομεῖον πλησίον τῆς Ἀγίας Σοφίας (Θεοφάν. Συνέχ. σ. 449).

Ὁ Ῥωμανὸς Γ' ὁ Ἀργυρὸς ἀνίδρυσε τὰ παθόντα ὑπὸ σεισμοῦ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, τὸ Μέγα Ὀρφανοτροφεῖον καὶ τὸ Λωδοκομεῖον καὶ ἄλλα, ὅτε δὲ ἀκρις ἀπειροπληθῆς κατέστρεψε τὰ σπαρτὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καὶ οἱ κάτοικοι ἔφευγον πωλοῦντες μάλιστα καὶ τὰ τέκνα των, ὁ αὐτοκράτωρ ἐφρόντισε νὰ διανείμῃ χρήματα καὶ τοὺς ἐπαναφέρει εἰς τὰς ἐστίας των¹⁾.

Ὁ Μιχαὴλ Δ' ἐπρυσιανεῖον νέον ἐπφοδόμησε Πτωχοτροφεῖον τοῦτο ἐπονομάσας²⁾.

Ὁ Κωνσταντῖνος Μονομάχος παρὰ τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Μαγγάνων ἀνίδρυσε γηροτροφεία καὶ ξενῶνας καὶ πτωχοτροφεία³⁾.

Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἀνίδρυσε τὸ καλαιὸν Ὀρφανοτροφεῖον καὶ ἐγκατέστησε σχολεῖα καὶ παρ' αὐτὸ νοσοκομεῖον καὶ πτωχοτροφεῖον, πόλιν ὀλάκληρον διὰ τὴν ὁποῖαν δικαίως καυχᾶται ἡ Ἄννα Κομνηνή⁴⁾.

Τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀλεξίου ἀκολουθῶν ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς ἰδρυσε τὸ μέγα νοσοκομεῖον παρὰ τὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος, τὸ πρῶτον τελειότερον καὶ μεγαλύτερον νοσοκομεῖον τοῦ κόσμου.

Ὁ Ἰσάκιος Ἄγγελος ἰδρυσε νοσοκομεῖα καὶ πανδοχεῖον, εἶδος συσσιτίου μετὰ κλινῶν καὶ τραπεζῶν ἑκατὸν⁵⁾.

Ἡμετερον ἀδελφοντα θομα μωριαδες γ' καὶ τετράδην καὶ παρασκευὴν ἵνα δίδωνται εἰς τὸ Πρωτοκρον καὶ εἰς τὴν Χαλκῆν καὶ εἰς τὰ Νούμερα ἕνα ἕκαστον ἀνδρῶν ἀνά φουλακίον⁶⁾ ἑκαταστά... καὶ δὴ καὶ γερόντων τροφεῖα (ἐκατηνὸργησεν), ξενουμένων τε καὶ κληρικών ἀρροτῶντων ἑνδαιτηήματα, τῶν κατὰ φυγὴν ἕνεκεν ἀντιδουσιων. Π6. Σιμεων Μάγιστος. σ. 143.

¹⁾ Κεδρην. 2, 101.

²⁾ Ψελλ. τ. 59 (κδ. London 1899).

³⁾ Κεδρην. 2, 618-9.

⁴⁾ Ἄννα Κομν. 2, 212.

⁵⁾ Λωνιαί σ. 586: ἀπανδοχεῖον μετασκευάσα; ἀνδρῶν μὲν ἑκατὸν παρέθηκε τραπεζῶν καὶ ἑνὸς, σπομέτρους, τοσαυταριθμῶν δὲ ὑποζυγίων ἵππων ἀνέστησεν; καὶ εἰσιτῶντων κατὰ τὴν αἰ παραδύλλοντες; ἄτερ καταθέσειω; ἀργυρίου, ἐφ' ἡμέραις

Ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος ὄρισεν ἐν τῇ τυπικῇ τῆς μονῆς Ἀυξεντίου «ἵνα πᾶν ὃ μετὰ συμπλήρωσιν ἐνὸς ἐκάστου ἔτους ἀπολιμπάνεται τῆδε τῇ σεβαστῇ μονῇ χρηματικὸν ἐκδίδωται εἰς αἰχμηλώτων ἀνάγκησιν, εἰς δοφανῶν ἀντίληψιν καὶ παρθένων ἀποσίμωσιν ἀποχομένων ἐννόμου γάμου κοινωνίαν καὶ σύζευξιν¹⁾». Ἡ ἐπεληθούσα καταστροφή τῆς Βιθυνίας ὑπὸ τῶν Τούρκων δὲν ἐπέτρεψεν ἐπὶ πολὺ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς θελήσεως τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου.

Τὰ παραδείγματα τῆς ἐκκλησίας καὶ πολιτείας, τῶν εὐσεβῶν μοναχῶν καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν, αὐτοκρατόρων ἢ ἄλλων, θεόκτιτος ἐπέδρασαν εὐρύτατα καὶ διὰ τοῦτο πανταχοῦ τοῦ κράτους εὐρίσκοντο φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, τῶν ὁποίων τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸν καὶ τὸ μέγεθος δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ εὐρωμεν. Ἐξ ὧν ὅμως γνωρίζομεν δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἡ φιλανθρωπικὴ ἐνέργεια τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους τῶν ἐπιδρομῶν, τῶν λοιμῶν καὶ λιμῶν καὶ καταστροφῶν ὑπήρξε θαυμαστὴ καὶ περιέθαλπε τοὺς δυστυχοῦντας, ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ θρησκευματος. Συγκεντρῶνω ἀμέσως κατωτέρω εἰδήσεις περὶ τῶν διαφόρων φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων τῶν ἐπαρχιῶν. **Πτωχεῖα καὶ πτωχοτροφεία καὶ ξενῶνες καὶ ξενοδοχεῖα** ὀνομάζονται τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, τὰ ὁποῖα πτωχοὺς, ξένους μάλιστα, περιέθαλπον. Τὰ αὐτὰ ἰδρύματα ἐχρησίμευσον καὶ ὡς νοσοκομεῖα τῶν ἀσθενούντων πτωχῶν. Ἀνωτέρω εἶδομεν πολλὰ πτωχεῖα, ἀνυψέρομεν δ' ἐνταῦθα τὰ **πτωχοτροφεία** ἢ **ξενοδοχεῖα** τὰ μνημονευόμενα εἰς τὸν Πόντον ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου κατὰ τὰ μέσα τῆς τετάρτης μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος²⁾. Τὸ μέγιστον φιλανθρωπικὸν ἴδρυμα τῶν χρόνων

πλείοσι μετέδωκε δὲ καὶ εἰς νοσοκομεῖον καὶ τοὺς βασιλικοὺς δόμους. οὗς κατὰ τὸν νεῖον τῶν τεσσαράκοντα μαρτύρων ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος ἐδομήσατο ἔτι γε μὴν τὸν τοῦ μεγάλου δρουγγαρίου ὀνομαζόμενον οἶκον ἐκ τοῦ δεσποζάντος ἀνησταμένος ὁμοίως καὶ τοῦτον εἰς ἀνάπαυμα τῶν καχεκτούντων ἀπέταξεν ἀδελφῶς φεισάμενος ὑπόσα πρὸς βίωσιν ὄρωσι τῶν ἀσθενούντων.

¹⁾ Δημητριέβσκη, Τυπικά σ. 785.

²⁾ Ἐπιφανίου, κατὰ αἰρέσεων, παρὰ *Migne, Patr. gr.* 42, 504: «τὸ ξενοδοχεῖον αὐτῷ ἐμπ. στείλει ὅπερ ἐν τῷ Πόντῳ καλεῖται πτωχοτροφείον». Τοιαῦτα γὰρ τινα κατασκευάζουσι κατὰ φιλοξενίαν καὶ τοὺς λελωβημένους καὶ ἀδυνάτους ἐκείσε κοιοῦντες καταμένειν, ἐπιγορηγούσι κατὰ δύναμιν οἱ τῶν Ἐκκλησιῶν προστάται.»

τούτων είναι ἡ Βασιλείας, τὸ μέγα πτωχοτροφεῖον καὶ νοσοκομεῖον, τὸ ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ¹⁾ ἔξω τῆς Καισαρείας. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ἐπαινῶν τὴν οὐκρινὴν πόλιν, εὐότι δλοκλήρους συνοικίας ἀπετέλει ἡ Βασιλείας, προσθέτει: κτί μοι πρὸς τοῦτο τὸ ἔργον ἐπάπυλοι Θῆραι καὶ Αἰγύπτου καὶ τείχη Βαβυλώνια καὶ Μαυσώλου Κιρκὸς τάφος καὶ πυραμίδες καὶ Κολοσσοῦ χαλκὸς ἄμετρος; ²⁾. Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Γρηγορίου μᾶς δίδουν νὰ ἐννοήσωμεν τὸ μέγεθος τῆς Βασιλείδος καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς φιλανθρωπικῆς ἐνεργείας αὐτῆς.

Ὁ Προκόπιος εἰς τὸ περὶ Κτισμάτων (τ. 170 κέξ. τ. 120), καὶ 117 ἐκδ. Haury) ἀναφέρει διάφορα πτωχεῖα ἐπρχιακὰ ἐν Βόστρα, ἐν Ἀπαμεία, ἐν Κουρίχη, ἐν τῇ ἐπινείῳ τῆς πόλεως Πέργης τῆς Παμφυλίας, ἐν Δαρδανία, ἐν Νέα Ἡπεύρω. Τὰ δύο τελευταῖα ἐνομαζόνται φρούρια καὶ πρέπει ἐκ τούτου νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς φρούρια κείμενα εἰς κέντρα συγκοινωνιῶν ἰδρύοντο καὶ πτωχοτροφεῖα πρὸς περίθαλψιν τῶν διερχομένων πτωχῶν. Πτωχεῖον ἀναφέρεται καὶ ἐν Χερσῶνι ³⁾, καὶ χάριν βεβαίως τῶν ἐντοπίων ἀλλὰ καὶ τῶν ξένων τῶν καταπλεόντων ἐκεῖσε. Ὁ Θεοφάνης ἀναφέρει ⁴⁾ Εὐφήμιον πρεσβύτερον καὶ πτωχοτρόφον Νεαπόλεως, ἐκ τούτου δὲ συμπεραίνομεν ὅτι καὶ εἰς τὴν Νεάπολιν τοῦ Βοσπόρου ὑπῆρχε μνείας ἀξίον πτωχεῖον. Ὁ Σέργιος πρὶν γίνῃ πατριάρχης ἦτο πτωχοτρόφος

¹⁾ Σωζομενοῦ, Ἐκκλησι. Ἱστορ. VI 34: «Βασιλείδος, ὁ πτωχῶν ἐστὶ ἐπισημότερον καταγόνιον, ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Καισαρείας ἐπισκόπου κατασκευασθέν, ἔφ' οὗ τὴν προσηγορίαν καὶ ἀρχὴν ἔλαβε καὶ εἰς ἔτι νῦν ἔχει». Πβ. τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Βασιλείου περὶ *Migne, Patr. gr.* 32, 488: «τίνα δὲ ἀδικούμεν καταγόνια τοῖς ξένοις οἰκοδομοῦντες τοῖς τε κατὰ πάροδον ἐπισκευάζοντες, καὶ τοῖς θρασυαῖς τινὸς διὰ τὴν ἀσθίνειαν δεομένοις καὶ τὴν ἀναγκαίαν τούτοις παραμυθίαν ἐγκαθιστούντες, τοὺς νοσοκομοῦντας, τοὺς ἰατρούοντας, τὰ νοσοφῶρα, τοὺς παραπέμποντας; Τούτοις ἀνάγκη καὶ τῆνας ἐπεσθαι, τὰς τε πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκάσις καὶ ὅσαι πρὸς εὐσχήμονα βίου διαγωγὴν ἐπιτρέθησα... Ἡ διδασκαλία καὶ τὸ παραδειγμα τοῦ Βασιλείου ἔδωκαν τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν εἰς τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, τὰ ὅποια ἔκτοτε δὲν περιέθαλλον μόνον ἰσθνεῖς καὶ πτωχοὺς, ἀλλὰ καὶ παρεῖχον ἐργασίαν (ἐργόχειρον) εἰς τοὺς δυναμένους νὰ ἐργάζωνται.

²⁾ *Migne, Patr. gr.* 36, 577.

³⁾ Βλ. Β.ζαντινά χρονικά Πετροπολίτου, 6, 314 π.6. καὶ τ. 348.

⁴⁾ Θεοφάν. Χρονογρ. 1, 133.

εἰς τὸ πτωχεῖον τοῦ λιμένου Φοίξου τοῦ Βοσπόρου, τὸ προσωρισμένον δεβαίως διὰ τοὺς ναυτιλλομένους. ¹⁾ Πλὴν τῶν πτωχοτροφείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὀνομαστὸν ἦτο καὶ τὸ πτωχοτροφεῖον Ρχιδουστοῦ τὸ ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Μιχαῆλ Ἀτταλιάτου καὶ ἀποτελοῦν μετὰ τοῦ πτωχοτροφείου τοῦ Λανοικτίριμονος Χριστοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν ἰδρυματι ²⁾

Ξενῶνες, ξενοδοχεῖα, ξενοκομεῖα ³⁾, **πανδοχεῖα**, ὀνομάζονται τὰ ἰδρύματα τὰ περιθάλλοντα κυρίως τοὺς ξένους, ἐμπόρους, στρατιώτας, αἰχμαλώτους, προσκυνητὰς κτλ. ἀλλ' ἔπειτα δεβαίως καὶ ἐντοπίους πτωχοὺς. Τὰ αὐτὰ ἰδρύματα ἐχρησίμευσον καὶ ὡς νοσοκομεῖα συγχρόνως ⁴⁾, ὅταν τὰ μέσα δὲν ἐπέτρεπον τὸν χωρισμόν. Τὰ καταλύματα τῶν ξένων καὶ πτωχῶν ἦσαν μικρὰ ἢ μεγάλα ἀναλόγως τῶν μέσων τῶν ἰδρυτῶν. Ἐκάστη μονὴ ἢ ἐκκλησία ἢ καὶ ἰδιώτης διέθετε ἢ ἐκτιζε οἶκον τι πρὸς περίθαλψιν τῶν ξένων. Ὁ ἅγιος Θεοδόσιος ἐκτίσεν «ὕπερἄνω τοῦ σπηλαιίου ξενοδοχεῖον καὶ ἐδεξιοῦτο πάντα ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν. ⁵⁾

Ἐν τῷ βίῳ Ὑπκτίου ἀναφέρεται ὅτι Ἕλληνας τις ἦτο ἐθνικὸς οὐ μόνον ἐπίστευσε τῷ θεῷ καὶ ἐβαπτίσθη ἀλλὰ καὶ ἀπειτάξατο . . . καὶ γενόμενος ξενοδόχος ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας ἐξενοδόχει καὶ μονάζοντας καὶ πτωχοὺς ἱκανοὺς καὶ τροφὴν ἀπονέμων ἐξ ὧν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ θεός ⁶⁾. Ὁ Παλλάδιος γράφει πρὸς Λαῦσον ὅτι ὁσιός τις ἀνὴρ ἐν καιρῷ λιμοῦ ἐγένετο ξενοδόχος καὶ ἐστήσας κλίνας ὡς τριακοσίας ἐνοσοκόμει ἀσθενεσιτέρους, ἐπήρκει δὲ τοῖς λιμώτινοι ⁷⁾. Ἀλλαχοῦ γράφει ὁ αὐ-

¹⁾ Byz. Zeitschr. 12,455.

²⁾ Βλ. τὴν διατάξιν τοῦ Ἀτταλιάτου ἐν Σάθα, Μεσαιων. Βιβλιοθ. 1, 17 κίξ. Περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἀτταλιάτου βλ. W. Nissen, Die Diataxis des Attalates σ. 23.

³⁾ Lingenthal, Jus graecoromanum 3, 84.

⁴⁾ Προκοπίου, Περὶ κτισμ. V 6: (σ. 165) «ξενῶνας δὲ... ἀπειτας καὶ ξένους ἐνδημοῦσι καταλυτήριον, ὃ δὲ δι' ἑτέρας ἀναπαυστήριον νοσοῦσι πτωχοῖς» 116. καὶ Σουΐδαν ἐν λ. ξενῶνος καὶ Κίναμον σ. 190. «τῶν κλειῶν νοσοκομείων καὶ ξενῶνας καλεῖσθαι ἔθος ἔστιν».

⁵⁾ Usener, Der heilige Theodosios σ. 134.

⁶⁾ Καλλινίκου, βίος Ὑπκτίου σ. 118.

⁷⁾ Migne, Patr. gr. 34, 1204.

τὸς Παλλάδιος ἐτι «προσκειται τῇ ἐκκλησίᾳ ξενοδοχεῖον, εἰς ὃ τὸν ἀπελθόντα ξένον δεξιούνηται πάντα τὸν χρόνον καὶ ἐπὶ dietian ἢ trietian μεῖναι θελήσῃ, μέχρις οὗ ἀνθαίρετος ἀναχωρῆσαι θελήσῃ»¹⁾. Εὐχαρίστως τόποι ἐθνικοὶ μεταβάλλονται εἰς εὐαγεῖς οἴκους χριστιανικούς. Ἐν ἐπιγραφῇ χριστιανικῶν χρόνων λέγεται: «πάντων διατυπωθέντων ἤτιοι καὶ ἐξορισθέντων ἀνοσίων καὶ μυσερῶν Ἑλλήνων . . . ὁ τόπος εἰς τὸ τῶν ἀρρώστων ξενοδοχεῖον [μετεσχηματιστῆς]²⁾. Φαίνεται ὅτι πανταχοῦ ὑπῆρχον ξενοδοχεῖα³⁾, οὕτω δ' ἐξηγεῖται ὅτι μέχρι σήμερον ἐπὶ ἡσπυγίου καὶ τοπωνύμια, ὅπως Ξενοδοχεῖον ἐν Ἀμοργῷ⁴⁾, Παντουκειὸν Παντουκειὸς ἤτοι πανδοχεῖον ἐν Χίῳ. Ἐκ τῆς ἐξισλαμισθείσης ἔπειτα Συρίας ἔχομεν χριστιανικὰ ἱκνη πανδοχείων ἢ ξενοδοχείων⁵⁾, ἐκεῖθεν δ' ἔχομεν καὶ ἐπιγραφὰς ἀναμνηστικὰς τῆς ἰδρύσεως φιλάνθρωπικῶν ἰδρυμάτων, ὡς αἱ ἑξῆς: ἐν ἡμέραις τοῦ ἀγιωτάτου Ἀβραάμ ἐπισκόπου ἐκτίσθη τὸ μνημεῖον τοῦτο εἰς δόξαν θεοῦ καὶ εἰς ἀνάπαυσιν τῶν ξένων σπουδῇ Ἀβραάμ ξενοδόχου» καί: «ἐπὶ τοῦ ἁγίου Σαμουήλου ἐπισκόπου ἐκτίσθη τὸ πανδοχεῖον»⁶⁾.

Τὰ ξενοδοχεῖα ἦσαν πολυάριθμα παρὰ τὰς ἐκκλησίας ἢ μονὰς ἢ καὶ αὐτοτελεῖ εἰς παράλια πρὸς περίθαλψιν τῶν ναυτῶν ἢ εἰς κέντρα συγκοινωνίας. Ἀναφέρονται ἔμως καὶ ξενοδόχοι διαφόρων πόλεων, ἐκ τῆς γενικῆς δὲ ταύτης ὀνομασίας πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ ξενοδοχεῖα ὠρισμένης πόλεως ἢ τὸ κυριώτερον ξενοδοχεῖον ἐτέλει ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἀνωτάτου κληρικοῦ, τοῦ ξενοδόχου· οὕτω ἀναφέρεται Ἰσίδωρος πρεσβύτερος ξενοδόχος τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας⁷⁾. Τιμητικὴν θέσιν κατεῖχεν εἰς τὸ τυπικὸν τῆς βασιλικῆς αὐλῆς «ὁ ξενοδόχος Σαγγάρου, ὁ ξενοδόχος Πυλῶν, ὁ ξενοδόχος Νικομηδείας»⁸⁾. Ἐκ τῶν βυζαντινῶν σφραγίδων ἐγνώ-

¹⁾ Migne, Patr. gr. 34, 1020.

²⁾ CIG N° 8645.

³⁾ Πβ. Δημητριάδου, Τοπικά ὄ.σ. 697: «τὸ προύστιον ὁ Κότταβος σὺν τῷ ξενοδοχεῖῳ αὐτοῦ».

⁴⁾ I. Βογιατζίδου, Ἀμοργὸς, 1918 π. 97.

⁵⁾ Βλ. Beullié, L'habitation Byzantine 1902 π. 45.

⁶⁾ Byz Zeitschr. 14, 60-61.

⁷⁾ Pallad., πρὸς Ἀλεξάνδρ., Migne, Patr. gr. 34, 1009.

⁸⁾ Κωνστ. Πορφυρογεν. 1,720 (de cerim.)

σθησαν ξενοδόχοι Νικαίας, Λοπαδίου¹⁾, «'Ακροπόλεως και Χρυσοπόλεως» ὁμοῦ²⁾). Πρέπει ἴσως ἐκ τῶν ὀλίγων περισταθεισῶν μαρτυριῶν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἑκάστη πόλις εἶχε τὸν ξενοδόχον τῆς, τὸν προϊστάμενον δηλ. τῶν φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων τῶν καλουμένων ξενοδοχείων. Ὁ τίτλος ξενοδόχος, ἔπως ὁ τίτλος ὀρφανοτρόφος, οἰκονόμος κττ. ἦτο τιμητικὸς και προστίθεται συχνάκις εἰς τὰς προσαγορεύσεις και ἐπιστολάς. Ὁ Στουδίτης ἐπιστέλλει «'Αβραμῖω ξενοδόχῳ», «Θεοδώρῳ ξενοδόχῳ», «Γεωργίῳ ξενοδόχῳ»³⁾. Ὁ Φώτιος «Γεωργίῳ Διακόνῳ και ξενοδόχῳ», «Δαμιανῶ ξενοδόχῳ», «Θεοδώρῳ ξενοδόχῳ» «Γεωργίῳ ξενοδόχῳ»⁴⁾.

Ἐκ τῶν τελευταίων ξενοδοχείων εἶναι τὰ κτισθέντα ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ Γρηγορίου Πακουριανοῦ παρὰ τὸν σημερινὸν Στενήμαχον και ἀλλαχοῦ, πλησίον μόνων και κτημάτων αὐτοῦ. Τὸ κυριώτατον ἐκ τούτων, τοῦ Στενημάχου, ἐπροικοδοτήθη ὑπὸ προσόδων ὄχι μόνον διὰ νὰ τρέφῃ πτωχοὺς ἀλλὰ και νὰ διανέμῃ καθ' ἑκάστην εἰς πτωχοὺς και ὀδοιπόρους ἄρτον, οἶνον και προσφάγιόν τι, ὄσπρια ἢ ἄλλο⁵⁾.

Οἱ ξενῶνες ὀνομάζονται και νοσοκομεῖα σταγ μόνον περὶ ἰατρειῶν πρόκειται. Οἱ ἰατροὶ ἦσαν και οὔτοι κληρικοὶ⁶⁾, συνήθως, ὅπως και οἱ διευθύνται. Τὰ μεγαλύτερα νοσοκομεῖα ἰδρύθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ περὶ τούτων θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω.

Ἐκ τῶν ἔξω τῶν Κωνσταντινουπόλεως ὀνομαστὸν ὑπήρξε τὸ νοσοκομεῖον τῆς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Κοσμοσωτείρας παρὰ τὴν Αἶνον τὸ κτισθὲν (1152) ὑπὸ Ἰσαακίου Κομνηνοῦ, υἱοῦ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ. Τὸ νοσοκομεῖον εἶχε 36 κλῖνας, τὸ δὲ διασωθὲν τυπικὸν τῆς μονῆς προνοεῖ λεπτομερῶς περὶ τροφῆς, στρωμνῶν, ἐνδυμάτων και λου-

¹⁾ *Schlumberger*, *Sigillographie de l' empire byzantin* σ. 246 και 250. *Izvestija* τοῦ Ρωσικοῦ Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως 9, 352.

²⁾ *Izvestija* 9, 387.

³⁾ *Migne*. 99, 1352, 1400 και 1671.

⁴⁾ *Migne* 102, 872, 876, 869. 952.

⁵⁾ Βλ. τὸ ὑπὸ *Louis Petit* ἐκδοθὲν τυπικόν, παράρτ. 11 τόμου Βυζαντινῶν χρονικῶν σ. 48.

⁶⁾ Πβ. *CIG* N° 9669: «Διονυσίου ἰατροῦ πρεσβυτέρου». *Προκολ.* πολ. **IV** 23,18 (*Haury*): «τῶν τις ἰσρέων, Παῦλος ὄνομα, ὅς δὴ ἐφαστήκει τῇ τῶν νοσοῦν-

τρῶν¹⁾ Γνωστόν εἶναι καὶ τὸ νοσοκομεῖον τῆς μονῆς Ἐηροποτάμου ἐν Ἄθῳ καὶ τῆς μονῆς τῶν Κελλιδάρων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ²⁾).

Ἐνῶ πτωχεῖα καὶ ξενοδοχεῖα ἀναφέρονται συχνότατα καὶ ὑπῆρχον πανταχοῦ, δὲν δύναται νὰ λεχθῆ τὸ αὐτὸ καὶ περὶ ὀρφανοτροφείων, τὰ ὁποῖα κυρίως ἐν Κωνσταντινουπόλει μνημονεύονται. Πλὴν τῆς Βασιλειάδος, ἣτις περιέκλειε καὶ ὀρφανά, δὲν γνωρίζω ἐπαρχιακὰ ὀρφανοτροφεία. Τὰ ὀρφανά πιθανῶς περιεθάλλοντο εἰς πτωχεῖα ἢ ξενοδοχεῖα. Ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ ἰδρύματα ταῦτα ἦσαν τόσον μεγάλα, ὥστε τὸ ἀξίωμα τοῦ ὀρφανοτρόφου κατέστη περιβλεπτόν καὶ ἐκ τούτου ἐξηρτῶντο καὶ ἄλλα φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα.

Γηροκομεῖα βεβαίως ὑπῆρχον καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, συχνότερον συνηνωμένα μετὰ τῶν πτωχείων. **Γηροτροφεία** μνημονεύονται εἰς τὸν Ἄθῳ³⁾. Τὸ γηροκόμος κατέστη καὶ κύριον ὄνομα, ἔπειτα δ' ἐκ τούτου ὠνομάσθη καὶ παραπόταμός τις τοῦ Μαιάνδρου **Γηροκόμος**⁴⁾.

Βρεφοτροφεία εἰδικὰ δὲν γνωρίζω, γίνεται ὁμοίως λόγος περὶ αὐτῶν καὶ περὶ βρεφοτρόφων εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ Τουστινιανοῦ⁵⁾. Πιθανῶς τὰ βρεφοτροφεία ἦσαν παραρτήματα ἄλλων φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων, τῶν πτωχείων ἢ ὀρφανοτροφείων.

Εἰς τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα πρέπει νὰ καταταχθοῦν καὶ τὰ ξενοτάφια, τὰ προωρισμένα πρὸ πάντων διὰ τοὺς ξένους⁶⁾ ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἐγχωρίους πτωχοὺς. **Ξενοτάφιον** ἱδρυσεν ἡ Πουλχερία⁷⁾

των ἐπιμελεία». Παλλάδ. Λαβτ. (*Migne* 34, 1018): «Μακάριος ὁ πρεσβύτερος καὶ ἀρηγούμενος τοῦ πτωχείου τῶν λελωδημένων». Π6. καὶ Α. Κούζη. Περὶ βυζαντινῶν νοσοκομείων, Ἀρχαία ἱατρικῆς 1920 N° 3—4.

¹⁾ *Izvestija* 13, 53 κίξ.

²⁾ *Lingenthal*, *Jus graecoromanum* 3 XXX καὶ *Byz. Zeitschr.* 1, 46.

³⁾ *Miklosich*, — *Müller*, *Acta et Diplomata graeca* 6, 13.

⁴⁾ *Lingenthal*, *Jus graecoromanum* τ. 3 σ. XXX. Παρὰ *Tafel* (*Abhandl. Bayer Akad.* 5,3 σ 71) γράφεται Μοκεδονικόν τεκωνόμιον «τὰ Γυροκομίου» ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ «τὰ Γηροκομίου».

⁵⁾ *Codex III*.

⁶⁾ Π6. *Migne*, 87, 2945 καὶ τοῦ τόπου κληρικοὶ ὡς ξένοι ἔθαψαν αὐτὸν ἐν τῷ ξενοτάφῳ.

⁷⁾ Θεοφαν. Χρονογρ. 1, 106.

καὶ ἡ Ἐβρῆνη ἢ Ἀθηναία. Ἐνιαχοῦ, ὅλον ἐν Χίῳ σώζεται ὡς τοπωνύμιον μέχρι σήμερον τὸ Ξενοτάφι, λείψανον παλαιοῦ Ξενοταφίου.

Πενίγραι βεβαίως εἶχει αἱ εἰδήσεις μέχρι σήμερον περὶ τῶν πτωχείων, ξενοδοχείων, γηροκομείων κττ. Παρὰ ταῦτα φαίνεται διὰ πανταχοῦ οὕτως ἢ ἄλλως ἐλαμβάνετο πρόνοια περὶ τῶν πτωχῶν καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ Βυζαντίου. Τοῦτο δεικνύει καὶ τὸ ἐξῆς χωρίον ἐξ ἐγγράφου τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος περὶ τῆς Ἀδριανουπόλεως: πολλοῖς ἐκόμα (ἢ Ἀδριανούπολις πρὸ τῆς τουρκικῆς καταλήψεως) καὶ μεγάλοις τοῖς ἀγαθοῖς, καὶ τοσοῦτον εὐδαιμονίας αὐτῇ περιῆν, ὡς καὶ πολλοῖς ἐπαρκεῖν δύνασθαι πενομένοις καὶ τὰ πρὸς χρεῖαν ἀφθόνως αὐτοῖς δύνασθαι χορηγεῖν¹⁾.

Β'.

Ἡ φιlanθρωπία κατὰ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν πολιτείαν.

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς φιlanθρωπίας ἀμέσως ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ἰδίᾳ ἔμως κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα, ἐπέβαλεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν πολιτείαν τὸ καθήκον νὰ ἀναγνωρίσουν ἐπισήμως τὴν θέσιν τῶν φιlanθρωπικῶν ἰδρυμάτων. Ἰδίως τὸ κήρυγμα καὶ ἡ φιlanθρωπικὴ ἐνέργεια τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὅχι μόνον συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐπίδοσιν τῆς χριστιανικῆς φιlanθρωπίας ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπίσημον θέσιν αὐτῆς ἐστερέωσαν. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ διδάγμα τοῦ Χρυσοστόμου διὰ τὴν φιlanθρωπία εἶναι προτιμότερα ἀπὸ τὸν κληρονομισμὸν τῶν Ἐκκλησιῶν²⁾.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ νομοθεσία καὶ κατ' αὐτὴν ἡ πολιτικὴ ἀνεγνώρισαν διὰ τὰ φιlanθρωπικὰ ἰδρύματα εἶναι ἐκκλησιαστικὰ καὶ οἱ προϊστάμενοί αὐτῶν εἶναι ὑπάλληλοι ἐκκλησιαστικοί. Διὰ τοῦτο ὁ δόγδος κανὼν τῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου ὤρισεν: «οἱ κληρικοί τῶν πτωχείων . . . ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν ἐν ἐκάστη πόλει ἐπισκόπων

¹⁾ Miklosich—Müller ἐνθ' ἄνωτ. 2, 130.

²⁾ Migne, 58, 509.

κατὰ τὴν τῶν ἀγίων πατέρων παράδοσιν διαμενέωσαν»¹⁾. Ὁ αὐτοκράτωρ Ζήνων ἀνέθηκεν εἰς τοὺς ἐπισκόπους νὰ ἐπιβλέπουσιν τὴν ἐκτέλεσιν ἐντὸς ὠρισμένου χρονικοῦ διαστήματος τῆς θελήσεως τῶν κληροδοτούντων ἢ διαθετόντων δωρεᾶς ὑπὲρ τῶν «ξενοδοχείων ἢ πτωχείων», ταῦτα δ' ἐπεκύρωσε καὶ ὁ Ἰουστινιανός²⁾. Ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ ὄρισεν ἔτι ἡ περιουσία τῶν ἐπισκόπων, καθὼς καὶ τῶν «ὀρφανοτρόφων καὶ πτωχοτρόφων καὶ νοσοκόμων καὶ γεροντοκόμων καὶ ξενοδόχων καὶ πάντων τῶν ἄλλων διοικητῶν τῶν σεβασμίων οἰκῶν», ἢ κτηθεῖσα μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ νέου μεγάλου αὐτῶν ἀξιώματος ἀνήκει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὰ διοικούμενα φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, ἐκτὸς ἂν προῆλθεν ἐκ δωρεᾶς ἢ κληρονομίας συγγενῶν³⁾.

Καθόλου ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ συνεπληρώθη ἡ νομοθεσία πρὸς ἐξαρχαίσις τῆς περιουσίας τῶν ἐκκλησιῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων⁴⁾. Διὰ τῆς Νεαρᾶς 131 (κεφ. 15) παρεχώρησεν ὁ Ἰουστινιανός εἰς τὸ Ὀρφανοτροφεῖον Κωνσταντινουπόλεως, τὸν ξενῶνα τοῦ Σαμψῶν καὶ τὰ ἐξαρτήματα αὐτῶν τὰ αὐτὰ οἰκονομικὰ προνόμια ἀτελείας, τὰ ὅποια ἀνεγνώρισεν εἰς τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, ὡς ἐξαρτήματα συνήθως τῶν μονῶν καὶ ἐκκλησιῶν, ὑπέστησαν καὶ αὐτὰ τὴν δυσμένειαν τῶν χρόνων. Οὕτω δ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Α' ἐπέβαλε τὸν φόρον τοῦ καπνικοῦ τοῖς τῶν εὐαγῶν οἰκῶν παροίκους, τοῦ τε ὀρφανοτροφείου καὶ τῶν ξενῶνων καὶ γηροκομείων τε καὶ ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων». ⁵⁾

Δυσμενέστερος πρὸς τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα ὑπῆρξεν ὁ μέγας αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Φωκᾶς, ὅστις ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐπίγνωσιν ἔχων ζωηράν τῶν στρατιωτικῶν ἀναγκῶν τοῦ Κράτους, ἀφ' ἑτέρου δὲ νομίζων ὅτι μεγάλαι περιουσίαι δαπανῶνται εἰς ἰδρύσιν μονα-

¹⁾ *Pitra*, *Juris ecclesiastici graecorum historia et monumenta* 1, 525.

²⁾ *Codex* II 15 καὶ III 34. IIδ. *Heimbach*, *Anecdota* 2, 156.

³⁾ *Lingenthal* *Jus Graecoromanum* 4, 289. IIδ *Malál.* σ. 430.

⁴⁾ *Codex* II- III.

⁵⁾ *Θεοφαν. Χρονολογ.* 1, 486.

στηρίων και άλλων εὐαγῶν οἰκῶν, ἀπηγόρευσε τὴν διάθεσιν κτημάτων και άλλων δωρεῶν εἰς αὐτὰ και τὴν ἀνίδρυσιν ἐπομένως νέων φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων: «μηδενὶ ἐξέστω μὴ ἀγρούς, μὴ τόπους, μὴ οἰκίας μοναστηρίοις, ἢ γηροκομείοις ἢ ξενῶσιν ὀπωσοῦν παραπέμπειν». Ὅσοι τυχὸν παλαιοὶ εὐαγεῖς οἴκοι δὲν εἶχον περιουσίαν πλέον, ἔπρεπε γὰ ἐγκαταλειφθῶν, ἐνῶ οἱ πλούσιοι ἠδύναντο γὰ διατηρηθῶν και εἰς τὸ ἐξῆς, μετὴν παλαιάν των μόνον περιουσίαν. Ὁ αὐτοκράτωρ δηλοῖ ὅτι τὸ πλῆθος και ὁ ἀπειρος πλοῦτος τῶν εὐαγῶν οἰκῶν δὲν ἐπιτρέπει τὸν περαιτέρω πολλαπλασιασμὸν αὐτῶν: «ἐν μὲν τοῖς προιέροις χρόνοις ἢ σύστασις μοναστηρίων, ξενῶνων, γηροκομείων), ἕως ἔτι σπάνις ἦν τῶν τοιούτων, πολὺ τὸ εὐλογον εἶχε και χρησιμώτατον. . . ἀφ' οὗ δὲ πρὸς πλῆθος ἐπιδέδωκε ταῦτα, και ὑπὲρ τὴν χρεῖαν ἐσιτήκασι, και τὸ μέτρον: . . . πῶς ἂν τις ἀμιγῆς εἶναι κακίας τὸ ἀγαθὸν τοῦτο λογίσαιτο;» Βεβαίως ὁ αὐτοκράτωρ φοβεῖται τὸν περαιτέρω πολλαπλασιασμὸν τῶν μοναστηρίων κυρίως, ἀλλ' ἐφ' ὅσον αἱ ἀπαγορευτικαὶ διατάξεις του περιέλαβον και τοὺς λοιποὺς εὐαγεῖς οἴκους, δικαιοῦμεθα γὰ συμπεράνωμεν ὅτι και τούτων ὁ ἀριθμὸς και ὁ πλοῦτος ἦτο μέγας. Εἶναι δὲ και αὐτονόητον ὅτι ὁ πλοῦτος τῶν ἐκκλησιῶν και μοναστηρίων ἐπλούτιζε και τὰ ἐξ αὐτῶν τοῦλάχιστον ἐξαρτώμενα φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, ἐπομένως αἱ ἀπαγορευτικαὶ διατάξεις τοῦ Νικηφόρου Φωκά ἐβλάψαν και ταῦτα.

Τὰ φιλανθρωπικὰ λοιπὸν ἰδρύματα ἐθεωρήθησαν ἐκκλησιαστικὰ εἰς τὸ Βυζάντιον. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ἐπιτάσσει ποινὰς ἐκκλησιαστικὰς (μετανοίας, ξηροφαγίαν, ἀφορισμὸν κλπ.) εἰς τοὺς νοσοκόμους και λοιποὺς ὑπαλλήλους τῶν ξενῶνων κλπ. ἔταν δὲν περιποιῶνται μετ' ἀφοσιώσεως τοὺς ἀσθενεῖς και ξένους. Ὁ Στουδίτης εἶναι διεξοδικὸς εἰς τὰς ἐπιταγὰς του: «ἐὰν μὴ ἐπιμελῆται (ὁ νοσοκόμος) καθ' ὅσον δυνατόν ἐκάστου τῶν ἀρρώστων και προσάγη τὰ κατὰ χρεῖαν ἀρμοδίως. . . ἢ ὑπερβάλλῃ ἢ και ἐλλείψῃ, μετάνοιαι γ' και ρ', ἢ ξηροφαγείτω και ἀφοριζέσθω μίαν ἡμέραν' ἐὰν μὴ ὁ παρανοσοκόμος στρωννύῃ τὰς κλῖνας τῶν νοσερῶν (ἀσθενῶν) και διατηρῇ καλῶς τὰ ἔλαια (ζωτισμὸν), και εἰ μὴ ἔχη ἀκρίβειαν μέχρι και ἐκθός

1) Βλ. τὰς νεαρὰς τοῦ Νικηφόρου Φωκά μετὰ τὸν Λέοντα Διάκονον τῆς ἐκδόσεως Βόννης σ. 310, 314, 316.

κοκκίου ξηροφαγείτω και ἀφοριζέσθω μίαν ἡμέραν.» ¹, Ἐπίσης ὁ ξενοδόχος «ἐὰν μὴ ὑποδέχηται καλῶς τοὺς ξένους, μετὰ πίσης εὐλαβείας νίπιων τοὺς πόδας αὐτῶν και κοιτάζων αὐτοὺς ἀρμοδίως μετάγοιαι ρ'. Ἐὰν ἐάσῃ ἀσιρωιον τὴν κλίνην και μὴ τὰ ἐν τῇ διακονίᾳ σκεπάσματα ἀνατινάσῃ και περιποιῆται, ξηροφαγείτω, ὡσπύτως και ἐῖν μὴ φιλοκαλῆ τὸν κοιτῶνα διὰ τῆς ἐβδομάδος» ²). Ἡ χαρακτηριστικὴ αὕτη ὑποβολὴ εἰς μοναχικοὺς κανόνας τῶν ξενοδόχων και νοσοκόμων εἶχε βεβαίως ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὐστηροτάτην περιποίησιν τῶν ἀσθενῶν και ξένων.

Τὴν σημαντικὴν τῶν φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων εἰς τὸ Βυζάντιον συμπεραίνομεν και ἐξ ἄλλων γεγονότων. Εἰς τὰς τελετὰς και ὑποδοχὰς τῆς αὐλῆς τοῦ Βυζαντίου, οἱ διευθύνοντες τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα, πρὸ πάντων ὁ ξενοδόχος τῶν Θεοφίλου, ὁ ξενοδόχος τῶν Σαμψῶν, ὁ ξενοδόχος τῶν Εὐβούλου, ὁ ξενοδόχος τῶν Εἰρήνης, ὁ ξενοδόχος τῶν Ναρσοῦ, ὁ ξενοδόχος τῶν τῆς ἁγίας Εἰρήνης κατεῖχον ἰδίαν θέσιν ³). Τὸ τυπικὸν τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς πρόνοιαι περὶ ἔλων «ὄσα δεῖ παραφυλάττειν τῇ ἁγίᾳ και μεγάλῃ Πέμπτῃ και ἐπὶ τῆς τοῦ βασιλέως περιόδου ἐν τοῖς γηροκομείοις» ⁴). Ὁ αὐτοκράτωρ πρὸ τῶν γερόντων και πτωχῶν διανέμων ἐλέη. Τὴν μεγάλην Παρασκευὴν ἐπεσκέπτετο εἰδικῶς τὰ γηροκομεία τῆς Κύφης και διένειμεν ἐλέη εἰς τοὺς γέροντας και ἀναπήρους ⁵.

Διάφοροι διευθύνονται τῶν εὐαγῶν οἴκων, ξενοδόχοι και ὄρφανοτρόφοι και πτωχοτρόφοι ἀνήλθον εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον. Πρῶτος ὁ ὄρφανοτρόφος Ἀκάκιος ἐγινε Πατριάρχης ⁶) τὸν πέμπτον αἰῶνα. Ὁ Πατριάρχης Μηναῆς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἦτο πρότερον «πρεσβύτερος και ξενοδόχος τῶν Σαμψῶν» ⁷). Ὁ Πατριάρχης Σέργιος ἐπὶ Ἡρακλείου ἦτο πρότερον πτωχοτρόφος εἰς τι πτωχεῖον

¹) *Migne. Patr. gr.* 99. 1741.

²) *Migne. Patr. gr.* 99, 1744.

³) *Κωνστ. Πορφυρογέν.* 1. 173 (de cerim.)

⁴) *Αὐτόθι* 1, 177.

⁵) *Αὐτόθι* 1, 180.

⁶) *Βλ. Μάλχον ἐν Histor. Gr. Minores* 1,392 και *Σουΐδαν ἐν λ* Ἀκάκιος.

⁷) *Μαλάλ.* 479 *Θεοφάν.* Χρονογρ. 1,217.

τοῦ Βοσπόρου, ¹⁾ προωρισμένον προφανῶς διὰ τοὺς ναυτιλλομένους.

Ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Παῦλος ἦτο πρότερον ξενοδόχος τῶν Εὐβούλου ἐν Κωνσταντινουπόλει ²⁾. Ἀντιθέτως μητροπολίτης Νικαίας ἀνγκασθεὶς νὰ παραιτηθῆ ἐγένεν ὀρφανοτρόφος ³⁾. Ἐκ σφραγίδος ἐγνώσθη ἔτι ἐπίσκοπος Ἰωνοπόλεως ἦτο συγχρόνως καὶ χαριουλάριος τοῦ Μεγάλου Ὀρφανοτροφείου Κωνσταντινουπόλεως ⁴⁾.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ διοικητοῦ τοῦ Μεγάλου Ὀρφανοτροφείου ἔλαβε μεγάλην δύναμιν, διότι εἰς αὐτὸν ἀνετέθη καὶ ἡ προστασία τῶν ὀρφανῶν καὶ τῆς περιουσίας καὶ ἄλλων εὐαγῶν οἰκῶν. Ὁ ὀρφανοτρόφος εἶχε τὸ καθήκον νὰ προστατεύῃ τὰ ὀρφανά, νὰ ἐκλέγῃ ἐπιτρόπους καὶ κηδεμόνας αὐτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει (ὅχι ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ὅπου τὸ καθήκον τοῦτο εἶχον οἱ ἐπίσκοποι), νὰ κινή ἀγωγὰς κατὰ τῶν σφετεριστῶν τῆς περιουσίας τῶν ὀρφανῶν, νὰ διαχειρίζεται τὴν περιουσίαν τῶν ὀρφανῶν ⁵⁾. Εἰς τὴν ὑπεκκλητικὴν ἱεραρχίαν κατεῖχε σημερινούσαν θέσιν ὁ ὀρφανοτρόφος, ἐξηρτῶντο. δ' ἐξ αὐτοῦ διάφοροι ὑπάλληλοι μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ «οἱ χαριουλάριοι τοῦ δαίον» ἦτοι οἱ ἀρχαιοφύλακες καὶ γραμματεῖς τοῦ Ὀρφανοτροφείου καὶ ἔπειτα Λωβροτροφείου τοῦ Ζωτικοῦ, ἐνῶ ἄλλαι διοικηταὶ εὐαγῶν οἰκῶν ἐπαρχιακῶν, «ὁ ξενοδόχος Σαγγάρου, ὁ ξενοδόχος Πυλῶν, ὁ ξενοδόχος Νικομηδείας» ὑπέκειντο εἰς τὸν «μέγαν κουράτωρα» καθὼς καὶ ὁ «μειζότερος τῶν Ἐλευθερίου» ⁶⁾. Τὰ λοιπὰ ἐπαρχιακὰ ἰδρύματα ὑπέβαλον τοὺς λογαριασμοὺς των εἰς τοὺς ἐπισκόπους ⁷⁾ καὶ δὲν ἐξηρτῶντο ἐπομένως ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἰπῆρχε κεντρικὴ διοίκησις τῶν εὐαγῶν οἰκῶν, τοῦλάχιστον τῶν ἄλλων. τῶν μὴ ἐξαρτωμένων ἐκ τοῦ Ὀρφανοτρόφου καὶ τοῦ Μεγάλου Κουράτωρος; ἀξιώματα μνημονευόμενα ἐπὶ σφραγίδων ἐπει-

¹⁾ Χρον. Πασγάλ. 1,699.

²⁾ Μαλάλ. σ. 411. Θεοφάν. Χρονογρ. 1,165.

³⁾ Βλ. δαίον Ἰγνατίου Πατριάρχου, Migne 105,537.

⁴⁾ Schlumberger, Sigillographie σ. 155.

⁵⁾ Πβ. Heimbach, Anecdota 3,143 Lingenthal, Jus graecoromanum 1,47 καὶ 2,139 καὶ 4,27.

⁶⁾ Κωνστ. Πορφυρογέν. 1,720 καὶ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον (Bury) σ. 112.

⁷⁾ Lingenthal. Ἰνθ. ἀνωτ. 4,196.

σαν τὸν Schlumberger ἔτι ὑπῆρχε σχετικῇ ὑπηρεσίᾳ. Οὕτω ἐγνώσθησαν τὰ ἀξιώματα χαριουλαρίου τῶν εὐαγῶν (οἰκων ὀτλ.), οἰκονόμου τῶν εὐαγῶν, μεγάλου οἰκονόμου τῶν εὐαγῶν⁽¹⁾. Πιθανῶς ἔμωζ οὗτοι ἦσαν ὑπάλληλοι τοῦ σακελλίου⁽²⁾ καὶ δὲν ἀπετέλουν αὐτοτελεῖ ὑπηρεσίαν, διότι ἄλλως θὰ εἶχομεν πλείονας εἰδήσεις περὶ αὐτῶν.

Γ.

Τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα Κωνσταντινουπόλεως

Τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἐφρόντιζαν γὰ καὶ λωπίσθον δι' ἐκκλησιῶν καὶ κοινωφελῶν ἰδρυμάτων ἔχει μόνον αὐτοκράτορες ἀλλὰ καὶ πλούσιοι ἰδιῶται. Περὶ τῶν φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων τῶν αὐτοκρατόρων γενικῶς ὠμίλησα ἀνωτέρω. ἔνταῦθα δὲ θὰ σημειώσω ὅσα ὀνομασίαι ἀναφέρονται, ἐφ' ἧσον ταῦτα εἶναι εἰς ἐμὲ γνωστά.

1) Εἰς τὴν Ἁγίαν Ἐλένην ἀποδίδεται ἡ κτίσις γηροκομείου πλησίον τοῦ παλατίου τοῦ Ψωμαθέως, τῶν σημερινῶν Φαρμαθιῶν³⁾.

2) Τὸ γηροκομεῖον τὰ Φλωρεντίου ἦτο οἶκος τοῦ Πατρικίου Φλωρεντίου ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἀρκαδίου⁴.

3) Τὰ Δεξιοκράτου (!) ἦσαν οἶκος τοῦ Πατρικίου Δεξιοκράτους καὶ μετεβλήθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς γηροκομεῖον, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ⁵⁾.

4) Τὰ Ἀνθημίου (!) ἦσαν οἶκος τοῦ μαγίστρου Ἀνθημίου καὶ μετεβλήθη εἰς γηροκομεῖον ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Μαρκιανοῦ καὶ τῆς Πουλχερίας⁶⁾.

5) Εἰς τὸν Μαρκιανὸν ἀποδίδεται ἡ κτίσις τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης καὶ τοῦ παρ' αὐτὴν νοσοκομείου⁷⁾. Τὸ νοσοκομεῖον τοῦτο,

¹⁾ Schlumberger, Sigillogr. σ. 394 κέξ. Κωνστ. Περφυρογ. 1.753.

²⁾ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον σ. 141.

³⁾ Ψευδοκωδ. (Preger) σ. 216.

Διὰ τοῦ ἀρθρου τὰ καὶ τῆς γενικῆς τοῦ ἰδρυτοῦ ἡ κτίσις ὀνομάζονται συνήθως εἰς τὸ Βυζάντιον τὰ διάφορα ἰδρύματα, φιλανθρωπικὰ καὶ ἄλλα.

⁴⁾ Ψευδοκωδ. σ. 251.

⁵⁾ Ψευδοκωδ. σ. 241.

⁶⁾ Ψευδοκωδ. σ. 251.

⁷⁾ Ψευδοκωδ. σ. 234.

τὸ ὄποιον βεβήτως ἐκαλεῖτο καὶ ξενῶν, ὀνομάζεται πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου «ἐκ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης». Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὄχι μόνον διετηρήθη καθ' ὅλους τοὺς μεταξὺ αἰῶνας, ἀλλὰ καὶ ἀνήλθεν εἰς περιωπήν, ἀφοῦ «ὁ ξενοδόχος τῶν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης» κατελέγετο μεταξὺ τῶν διοικητῶν μεγάλων φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων τῶν γενομένων δεκτῶν εἰς ὠρισμένας ὑποδοχὰς τῆς αὐλῆς.

6. Εἰς τὸν αὐτὸν Μαρκιανὸν καὶ τὴν Πουλχερίαν ἀποδίδεται ἡ κτίσις καὶ τοῦ γηροκομείου τοῦ ὀνομαζομένου Πράσινα ¹⁾.

7. Ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἀναφέρονται ὀρφανοτρόφοι, ὅπως ὁ πρεσβύτερος Νίκων καὶ ὁ Ἐπειτα πατριάρχης Ἀκάκιος ὡς διάδοχοι τοῦ βασιλέως Ζωτικοῦ τοῦ ὀρφανοτρόφου ²⁾. Ἐκτοτε λοιπὸν ὑπῆρχε τὸ πρῶτον βεβαίως ὀρφανοτροφεῖον Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Ζωτικοῦ. Ἡ Νεαρά 131 τοῦ Ἰουστινιανοῦ (κεφ. 15) μνημονεύει τὸ Ὀρφανοτροφεῖον, ἄλλη δὲ μεταγενεστέρα, τοῦ Ἡρακλείου, ἀκριδέστερον «τὸ κατὰ Ζωτικὸν Ὀρφανοτροφεῖον» ³⁾. Κατὰ παράδοσιν διασωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ψευδοκωδικοῦ ⁴⁾ ὁ Ἰουστίνος Β' καὶ ἡ Σοφία ἀνήγειραν «τὸν βασιλεὺς Ζωτικόν», δηλ. τὸ νοσοκομεῖον τοῦ Ζωτικοῦ, τὸ ὄποιον ἐχρησιμοποίησαν ὑπὲρ τῶν λεπρῶν, ὡς λωβοτροφεῖον. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι τὸ τμήμα τῶν λεπρῶν ἀπέσπασαν ἀπὸ τὸ λοιπὸν ὀρφανοτροφεῖον καὶ ἀπεμόνωσαν, ἄλλως δὲν φαίνεται σαφὲς διατί τὸ λεπροκομεῖον ὀνομάσθη «Ζωτικός», διατί ἔφερε τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ ὀρφανοτροφείου. Τὸ λεπροκομεῖον τοῦτο καὲν ὡς ξυλόστεγον κατὰ τινὰ βαρβαρικὴν ἐπιδρομὴν ἀνηγγέρθη, ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ αυτοκράτορος Μαυρικίου ⁵⁾. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου «τὸ νοσοκομεῖον τοῦ βασιλέως (Ζωτικοῦ), γυρῶνθη διὰ τὰ περιλάβῃ ἀπάντας τοὺς τοιαῦδε νόσφ κυριευομένους», τοὺς λεπροῦς ⁶⁾. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους «οἱ

¹⁾ Ψευδοκωδ. σ. 239.

²⁾ Codex III 34. Εὐάγ. II 11, 7.

³⁾ *Lingenthal*, *Jus graecorum*. 3. 44.

⁴⁾ Ψευδοκ. σ. 23.

⁵⁾ *Κεδρην*. 1, 698. Περὶ τῆς τοποθεσίας τοῦ Ζωτικοῦ βλ. *Pargoire*, *Izvestija* 1, 2 σ. 49.

⁶⁾ *Θεοφάν*. *Συνέγ.* σ. 449.

χαρτουλάριοι τοῦ δαίμου», ἔτηλ. εἰ ἀρχαιοφύλακες καὶ γραμματεῖς τοῦ λεπροκομείου ὑπέκεινται εἰς τὸν Ὀρφανοτρόφον καὶ ἡ ἐξάρτησις αὕτη, βεβαίως δεικνύει τὴν πρὸ ἐλευσιν τοῦ λεπροκομείου ἐκ τοῦ παλαιοῦ ὀρφανοτροφείου. Κατὰ τὸν Κεδρηγόν¹⁾ ὁ Ρωμανὸς Γ' Ἀργυρὸς ἀνεκαίνισε τὸ Λωβοτροφεῖον, καὶ οὕτως ὀνομάζεται βεβαίως ὁ παλαιὸς Ζωτικὸς.

8. Μετὰ τὴν ἰδρύσιν τοῦ Ζωτικοῦ παρήχμασε τὸ παλαιὸν λεπροκομεῖον εἰς τὸ Ἀργυρώνιον τοῦ Βοσπόρου τὸ μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ Προκοπίου²⁾.

9. Τὰ Ἀρματίου ἦτο οἶκος τοῦ Πατρικίου Ἀρματίου ἐπὶ Ζήνωνος, ὅστις ἀνεκαίνισθη ὡς γηροκομεῖον, ὅπως ἦτο βεβαίως καὶ ἀρχικῶς, ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου ὑπὸ Στεφάνου τοῦ Παρακλιμωμένου αὐτοῦ³⁾. Ἀνακαινιζόμενον κατὰ καιροὺς τὸ ἴδρυμα τοῦ Ἀρματίου διετηρήθη μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰδὼς τὸ 1446-7 ἀναφέρεται ὁ Γρηγόριος Ἀλυάττης ὡς καλλιγράφος εἰς τὸν ξενῶνα τοῦ Ἀρματίου.⁴⁾

10. Ὁ ξενῶν τῶν Εὐβούλου δὲν εἶναι βέβαιον πότε ἐκτίσθη. Ἰπῆρχεν ἤδη κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα, εἰδὼς κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα ἐκάτ.⁵⁾ Κατὰ τὸν Ψευδοκωδινὸν ἐκτίσθη, ἐπὶ Ἰουστίνου τοῦ Θρακῆς⁶⁾. Παῦλος ὁ ξενοδόχος τῶν Εὐβούλου ἐγίνε πατριάρχης Ἀντιοχείας⁷⁾. Ὁ ξενοδόχος τῶν Εὐβούλου κατεῖχε τιμητικὴν θέσιν εἰς τὰς ὑποδοχὰς τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς⁸⁾. Ἐκ τοῦ βίου Λουκά τοῦ Στυλίου μαρτυροῦμεν ὅτι «τὸ νοσοκομεῖον τῶν Εὐβούλου εἶχε πολλοὺς ἰατροὺς⁹⁾».

¹⁾ Κεδρηγ. 2, 564.

²⁾ Προκοπ. Κτισμ. (Haury) σ. 37: «ἐν χώρῳ τῷ καλούμένῳ Ἀργυρωνίῳ πτωχῶν ἦν ἐκ παλαιοῦ καταγῶγιον, ὅσπερ ἡ νόσος ἀνήκεστα ἐλωθήσατο». Νομίζω ὅτι τὸ καταγῶγιον τοῦτο μόνον λεπροκομεῖον ἠδύνατο νὰ εἶναι.

³⁾ Ψευδοκωδ. σ. 238. Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae (Delehaye, σ. 492).

⁴⁾ Βυζαντινα Χρονικά 7, 680.

⁵⁾ Μαλάλ. 111 Θεοφάν. Χρονογρ. 1, 165.

⁶⁾ Κωνσταντ. Πορφυρογ. 1, 173.

⁷⁾ Χρονικ. Παλαλ. 1, 622.

⁸⁾ Ψευδοκωδ. σ. 254.

⁹⁾ Anal. Bollandi 28, 36: «πρὸς τὸ τῶν Εὐβούλου νοσοκομεῖον προσέδην ἰα-»

11. Ὁ ξενὼν τῶν Σαμφῶν ἦτο νοσοκομείον, ἀγνωστον πότε ἔδρυθέν¹⁾. Κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα καὶ ἔπειτα πάλιν ἑκάτῃ, καὶ ἀνιδρύθη ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ²⁾. Ἡ ἔπειτα παράδοσις ἀπέδιδε τὴν ἔδρυσιν τοῦ Σαμφῶν εἰς αὐτὸν τὸν Ἰουστινιανὸν μετὰ θεραπείαν ἐαρέος νοσήματος ὑπὸ τοῦ ὀσίου³⁾. Ὁ ξενοδόχος τοῦ Σαμφῶν Μηγᾶς ἔγινε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ⁴⁾, ἡ τοιαύτη δ' ἀνάρρησις δεικνύει τὴν τότε ἀκμὴν τοῦ ξενῶνος. Ἐκ τῶν θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου ἐμάθομεν ὅτι εἰς τὸ νοσοκομεῖον τοῦ Σαμφῶν ὑπῆρχον διάφορα τμήματα, χειρουργικόν, ὀφθαλμικόν καὶ εἴ τι ἄλλο: «δίδωμι ἑμαυτὸν ἐπὶ τῷ χειρουργηθῆναι τοῖς χειρουργοῖς τῶν Σαμφῶν καὶ ἀνέπεσα ἐν αὐτῷ τῷ ξενῶνι πλησίον τῆς πύλης τῶν ὀφθαλμικῶν»⁵⁾. Ὁ ξενοδόχος τοῦ Σαμφῶν κατεῖχε τιμητικὴν θέσιν εἰς τὰς ὑποδοχὰς τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς⁶⁾. Δὲν γνωρίζω ἂν νοεῖται καὶ ἐξοχὴν ὁ ξενὼν τοῦ Σαμφῶν εἰς τοὺς ἐξῆς στίχους τοῦ Προδρόμου⁷⁾:

ὡς προῆσμαν ἐκ τοῦ κρούσματος γέγονε τῇ χειρὶ μου
ὀλόκληρον ἐδιάβασα μῆναν εἰς τὸν ξενῶνα.

12. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκτίσεν ἢ πιθανιώτερον ἀνέκτισε δύο ἄλλους ξενῶνας ἀπέναντι τοῦ Σαμφῶν «ἐν ταῖς Ἰσιδώρου τε καὶ Ἀρκαδίου καλουμέναις οἰκίαις»⁸⁾. Ὁ Ἰσιδώρος κατὰ τὸν Ψευδοκωδινόν⁹⁾ ἦτο ἀδελφὸς τοῦ Εὐδούλου τοῦ ἰδρυτοῦ ἰδίου ξενῶνος. Ὁ ξενὼν τοῦ

ἔσονται (τὸν ἀσθενῆ) ἀποφέρουσιν· ἔσθα δὲ οἱ τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμονες τέχνης ὁμαδὸν ἐπισυναχθέντες...

¹⁾ Τὸν βίον τοῦ φιλανθρωπίκου Σαμφῶν βλ. κατὰ Συμεῶν τὸν Μεταφράστην παρὰ *Migne*, 115, 277. Ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου πατρὸς Σαμφῶν τοῦ πρεσβυτέρου καὶ ξενοδόχου ἐορτάζεται τὴν 27 Ἰουνίου.

²⁾ *Προκόπ. Κτίσμ. (Haury σ. 19). Χρον. Πασγᾶλ. 1, 622. Θεοφάν. χρονογρ. 1, 181 καὶ 1, 181.*

³⁾ *Ψευδοκωδ. σ. 254.*

⁴⁾ *Μαλάλ. 479, Θεοφάν. χρονογρ. 1, 217.*

⁵⁾ Βλ. *Varia Graeca Sacra* ἔκδ. ὑπὸ *A. Παπαδοπούλου Κεραμῆος* σ. 26.

⁶⁾ *Κωνστ. Πορφυρογέν. τ. 1, 173.*

⁷⁾ *Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques IV 89.*

⁸⁾ *Προκόπ. Κτίσμ. σ. 19*

⁹⁾ *Ψευδοκωδ. σ. 254*

Ἰσιδώρου (τὰ Ἰσιδώρου) ἀνεκαινίσθη βραδύτερον ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου καὶ μετωνομάσθη τὰ Θεοφίλου¹⁾).

13. Ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα ἀνήγειραν καὶ ἄλλον ξενῶνα πλησίον τῆς ἡαῤῥάστως παρὰ τὸ **Στάδιον**²⁾ τῆς Κωνσταντινουπόλεως προφανῶς χάριν τῶν καταπλεόντων ἐκεῖ πτωχῶν καὶ ἀσθενῶν.

14. **Τὰ Πέτρου** ἦτο γήροκομεῖον ἀνιδρυθὲν μετὰ τῆς παρακειμένης ἐκκλησίας κατὰ τὸν **Ψευδοκωδινόν**³⁾ ὑπὸ Πέτρου Πατρικίου ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

15. **Τὸ Μέγα Ὀρφανοτροφεῖον**⁴⁾ ἢ ὄρφανοτροφεῖον κατ' ἐξοχὴν ἢ κατὰ **Ζωτικὸν ὄρφανοτροφεῖον**, ὅπως ἀνωτέρω εἶπομεν (σ. 153), ἱδρυμα τοῦ ὁσίου Ζωτικοῦ, φαίνεται ὅτι διερρυθμίσθη ὑπὸ Ἰουστινίου Β', ὅτε ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτοῦ καὶ τὸ τμήμα τῶν λεπρῶν. Εἶναι ἀληθές ὅτι αἱ πηγαὶ λέγουσιν ὅτι ὁ Ἰουστίνος ἐκτίσεν τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου καὶ Πέτρου «ἐν τῷ ὄρφανοτροφείῳ»⁵⁾. Ἐπειδὴ ἔμως ἡ παράδοσις παρὰ **Ψευδοκωδινῷ**⁶⁾ λέγει ὅτι «τὸν Ἁγίον Παῦλον τὸ ὄρφανοτροφεῖον ἀνήγειραν Ἰουστίνος καὶ Σοφία», εἶναι πιθανώτερον ὅτι μετὰ τοῦ ναοῦ ἐγένετο καὶ μικρὰ ἢ καὶ μεγάλη διασκευὴ τοῦ ὄρφανοτροφείου. Εἰς τὸ ὄρφανοτροφεῖον ὅπως καὶ εἰς τὸν ξενῶνα τοῦ Σαμφῶν εἶχον ἑοικῆ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ (νεαρ. 131, 15) προνόμια οἰκονομικὰ καὶ ταῦτα βεβαίως συνετέλεσαν εἰς τὴν αὐξησιν τῆς περιουσίας του. Ἐπὶ Ἡρακλείου τὸ ὄρφανοτροφεῖον εἶχε πλὴν ἄλλης περιουσίας καὶ πλοῖα⁷⁾. Τὸ ἱδρυμα ἀνεκαινίζετο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν. Ὁ Ρωμανὸς I' Ἀργυρὸς ἀνεκαίνισεν «τὸ Λωβοτροφεῖον καὶ τὸ Ὀρφανοτροφεῖον καὶ πάντας τοὺς κακῶς παθόντας ξενῶνας»⁸⁾.

¹⁾ Αἰκόθ. σ. 185

²⁾ Προκοπ. Κτίσμ. σ. 45

³⁾ Ψευδοκωδ. σ. 241

⁴⁾ Schlumberger, Sigill. σ. 155

⁵⁾ Θεοφάν. Χρονογρ. 1, 244. Ηβ. Δ. Γραμματ. 132 Συναγών Μάγιστρ. 605 Ζωναρ. (Dindorf) 3, 285

⁶⁾ Ψευδοκωδ. σ. 235

⁷⁾ Χρον. Πασγ. αλ. 1, 722

⁸⁾ Κεδρην. 2, 504 Ηβ. Γλυκάν 621

Ριζικήν ἀνακαινίσιν καὶ ἐπαύξεισιν ἔκαμεν ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός ¹⁾ πλουτίσας αὐτὸ δι' εἰδικῶν προσόδων καὶ διορίσας καὶ διδασκάλους οἰκοτρόφους ἐν τῷ Ὀρφανοτροφείῳ χάριν τῶν ὀρφανῶν καὶ πτωχῶν νέων. Τὸ ἀνακαινισθὲν ὀρφανοτροφεῖον ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ἀπετέλεσε τὸ μέγιστον φιλάνθρωπικὸν συγκρότημα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὸ ὁποῖον προσηρτήθησαν καὶ οἰκῆματα χάριν ἀναπήρων, πτωχῶν, ἄρρεθων, γερόντων. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ δικαίως καυχᾶται διὰ τὸ μέγα ἔργον τοῦ πατρὸς τῆς, τὸ ἔποιν περιγράφει λεπτομερῶς. Ὁ διδάσκαλος Κωνσταντῖνος Στιλβῆς ἐδίδαξεν «ἐν τῷ περιωνύμῳ ναῶ τῶν ἁγίων μεγάλων ἀποστόλων ἐν τῷ Ὀρφανοτροφείῳ» ²⁾

Τὸ Ὀρφανοτροφεῖον ὀνομάζεται «μέγιστον πτωχεῖον τῶν κατὰ τὴν βασιλίδα» ὑπὸ τοῦ Ἰγνατίου ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Πατριάρχου Νικηφόρου, ὅστις διεύθυνεν αὐτὸ πρὶν γίνῃ Πατριάρχης. ³⁾ Τὸ αὐτὸ ἴδρυμα ὀνομάζετο καὶ ἀπλῶς Οἶκος, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου (1,720), ὅπου «οἱ χαριτουλάριοι τοῦ Οἴκου» ἔστι τοῦ Ὀρφανοτροφείου καὶ «οἱ χαριτουλάριοι τοῦ Ὁσίου» ἔστι τοῦ Λωδοτροφείου Ζωτικοῦ ὑπάγονται εἰς τὸν Ὀρφανοτρόφον.

Ὁ διοικητὴς τοῦ Ὀρφανοτροφείου, ὁ Ὀρφανοτρόφος ἔλαβε μεγάλην δύναμιν, ἀφοῦ ἀνετέθη εἰς αὐτὸν καὶ ἡ πρόνοια περὶ τῶν ὀρφανῶν καθόλου. Πλὴν τῶν μνημονευθέντων ἀνωτέρω Ζωτικοῦ Νίκωνος καὶ Ἀκακίου γνωστοὶ εἰς ἡμᾶς ὀρφανοτρόφοι εἶναι: Διέων, ὁ Ὀρφανοτρόφος, ᾧ ἐπιστέλλει ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ⁴⁾, ὁ Γεώργιος Ὀρφανοτρόφος, ᾧ ἐπιστέλλει ὁ Φώτιος ⁵⁾, ὁ Παῦλος Ὀρφανοτρόφος ⁶⁾, ὁ πανηγύργος Ἰωάννης Ὀρφανοτρόφος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Δ' τοῦ Παφλαγόνος καὶ θεῖος τοῦ Μιχαήλ Ε' ⁷⁾, ὁ «νομοφύλαξ, πρωτέχδικος καὶ ὀρφανοτρόφος» Ἀλέξιος

¹⁾ Ἄνν. Κομν. 2,290. Ζωναρ. 4,244

²⁾ Notices et Extraits 6,516

³⁾ Ἰγνατίου, βίος Νικηφόρου ἔκδ. De Boor. τ. 152

⁴⁾ Migne, 99, 1004.

⁵⁾ Migne 102, 877.

⁶⁾ Συμῶν Μάγιστρος. τ. 732

⁷⁾ Βλ. Ψελλόν τ. 104 (London) τ. 116. Γλυκάν τ. 281 Ἐπιφάνη τ. 192 τῆνικαῦτα Ὀρφανοτρόφος.

Ἀριστηνός, ᾧ ἐπιστέλλει ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος ¹⁾, ὁ Λέων Βαρθα-
λῆς, ᾧ ἐπιστέλλει ὁ Μάξιμος Πλανούδης ²⁾.

Δύναται ἴσως νὰ τεθῆ, τὸ ζήτημα, ἂν τὸ ἀξίωμα τοῦ Ὀρφανοτρόφου ὡς ἔχοντας τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ὀρφανῶν ἠδύνατο νὰ εἶναι διάφορον τοῦ διοικητοῦ τοῦ Ὀρφανοτροφείου. Νομίζω ἔτι τοῦτο δὲν συνέβη, ἀφοῦ τὸ Ὀρφανοτροφεῖον ἠδύνατο ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ περιθάλψῃ τὰ ὀρφανά, οὔτε δ' ἔχομεν καμμίαν μνείαν περὶ δικι-
ρέσεως τοῦ ἀξιώματος.

16. Τὰ Καριανοῦ, γηροκομεῖον, τὸ ὁποῖον ἀνήγειρεν ὁ Μαυρίκιος ³⁾.

17. Ὁ ξενὼν τῆς Ὀξείας δὲν ὑπήρχεν εἰς τὴν νῆσον Ὀξείαν, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Schlumberger ⁴⁾ καὶ κατ' αὐτὸν καὶ ὁ Marin ⁵⁾ ἀλλ' εἰς τὴν ὁμώνυμον συνοικίαν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει πλησίον τῶν ἐμβόλων τοῦ Δομνίου. Εἰς τὴν Ὀξείαν ὑπήρχεν ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, κτίσμα τοῦ Ἀναστασίου Α' κατὰ τὸν Ψευδοκωδινόν (σ. 235). Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου κατετέθησαν τὰ λείψανα τοῦ θαυματουργοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου, πρὸς τὸν ὁποῖον πολὺς κόσμος προσήρχετο ζητῶν θεραπείαν. Εἰς τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου ὑπάρχει τὸ ἐξῆς διδακτικὸν χωρίον: «μὴ βάλῃς ἑαυτὸν εἰς ἰατρόν, ἀλλὰ ἄπελθε εἰς τὴν Πόλιν, εἰς τὴν Ὀξείαν, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ βαπτισιοῦ, καὶ κάκει-
σε προσκαυτέρησον τῷ Ἁγίῳ Ἀρτεμίῳ καὶ ἰᾶταί σε» ⁶⁾). Ἄν καὶ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ θαύματα ξενῶν, δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφι-
βολία ἔτι ὑπῆρχε τοιοῦτος πρὸς διαμονὴν τῶν ἀσθενῶν τῶν κατα-
φευγόντων εἰς τὸν Ἅγιον Ἀρτέμιον. Πιθανῶς ὁ ξενὼν οὗτος ὀνομά-
ζετο καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου καὶ κακῶς ἀπέδωκεν αὐτὸν εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Ἐλεήμονα ὁ Du Cange ⁷⁾.

¹⁾ Migne 133, 12 41

²⁾ Maximi Planudis, Epistolae ἐκδ. Treu. σ. 10. Περὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Ὀρφανοτρόφου ἰδ. καὶ Bury, The imperial Administrative System in the Ninth Century 1911 σ. 103, 116, καὶ ἀνωτέρω σ. 150.

³⁾ Ψευδοκωδ. σ. 241

⁴⁾ Sigillographie σ. 378

⁵⁾ Les moines de Constantinople σ. 66

⁶⁾ Varia graeca sacra ἐκδ. ὑπὸ Α. Παλαδοπούλου. Κεφαλαίως σ. 46.

⁷⁾ Du Cange, Constantinopolis Christiana 4, 163.

18. **Τὰ Ναρσοῦ** ἦτο ξενῶν καὶ γηροκομεῖον ἐκ μετασχηματισμοῦ τῆς οἰκίας τοῦ πατρικίου Ναρσοῦ ἐπὶ τῶν χρόνων Ἰουστίνου Β' ¹⁾. Ὁ ξενοδόχος τῶν Ναρσοῦ κατεῖχε τιμητικὴν θέσιν εἰς τὰς ὑποδοχὰς τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς μετὰ τῶν διοικητῶν τῶν μεγάλων ξενῶν, τοῦ Σαμφῶν, τοῦ Εὐθύλου κ. ἄ. ²⁾.

19. **Τὰ Σεβήρου** γηροκομεῖον, πρότερον οἰκία Σεβήρου τινός, ἀδελφοποιητοῦ Κωνσταντίνου Γ' ³⁾ κατὰ τινὰ παράδοσιν.

20. **Τὰ Χριστοδότης**, ξενῶν ἀφιέρωθεις ὑπὸ τινος Χριστοδότης ⁴⁾.

21. **Τὰ Γηραγάθης**, γηροκομεῖον, ἀφιέρωμα τῆς Ἀγάθης ⁵⁾, ἐρωμένης τοῦ Κωνσταντίνου Κοπρωνύμου, τῆς εἰρωνικῆς ἐπικληθείσης Γηραγάθης.

22. **Τὰ Εἰρήνης** ξενῶν ἰδρυθεῖς ὑπὸ τῆς αὐτοκρατορίας Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας ⁶⁾. Ὁ ξενοδόχος τῶν Εἰρήνης κατεῖχε τιμητικὴν θέσιν εἰς τὰς ὑποδοχὰς τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς ⁷⁾.

23. Ἡ Εἰρήνη ἔκτισε καὶ τὸ ξενοτάφιον ⁸⁾ τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ ἐν Κωνσταντινουπόλει χάριν τῶν πτωχῶν ξενῶν.

24. Ἡ Εἰρήνη ἔκτισε καὶ τὰ παλάτια τὰ **Ἐλευθερίου** καὶ τὰ **ἐργοδοσία** ἦτοι τὸ βασιλικὸν ἐργαστήριον, ὅπου ἐδίδοτο ἐργασία εἰς πτωχοῦς. Ἀμφότερα τὰ ἰδρύματα πρέπει νὰ θεωρηθῶσι μάλλον δημόσια καὶ φιλανθρωπικά, ἀφοῦ ὁ μειζότερος τῶν Ἐλευθερίου ὑπῆ-

¹⁾ Ψευδοκωδ. τ. 249. Τὰ Ναρσοῦ ἀναφέρει καὶ Λέων Γραμματικός τ. 228 καὶ Γεώργιος Μανανός τ. 810.

²⁾ Κωνσταντ. Πορφυρογ. 1, 173. Πιθανῶς τὰ Ναρσοῦ ἦσαν ὁ ξενῶν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, τοῦ ἀνιδουθέντος ὑπὸ τοῦ Ναρσοῦ ἐπὶ Φωκᾶ (Ζωγράφ. 3, 301). Ὁ ξενῶν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἀναφέρεται καὶ κατὰ τὴν δέκατον τέταρτον αἰῶνα, ὅτε ἀναστράφη τὸ ταφῶσιον τοῦ ξενῶνος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Στρατιᾶ (Bibl. Le-grand. Bibl. gr. vulgaire τ. 2 σ. XXIV).

³⁾ Ψευδοκωδ. τ. 251 ἐκδ. Βόννης σ. 107.

⁴⁾ Varia graeca sacra, ἐκδ. ὑπὸ Α. Πικαδοπούλου Κερκυραίας τ. 24 σ. 149. Χρησιδὸς... ξενοδόχος τοῦ ξενῶνος τῶν Χριστοδότης, τοῦ ὄντος πλησίον τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας ἐν τοῖς Δομῶσι ἐμβόλοις.

⁵⁾ Ψευδοκωδ. τ. 240.

⁶⁾ Ψευδοκωδ. τ. 246 116. Λέοντα Γραμματ. τ. 204.

⁷⁾ Κωνσταντ. Πορφυρογ. τ. 1, 173.

⁸⁾ Ψευδοκωδ. τ. 216.

⁹⁾ Αἰθίοθ. σ. 269. Περὶ ἐργοδοσίου καὶ *Reiska* εἰς Κωνστ. Πορφυρογ. τ. 2, 254.

γεται εἰς τὸν μέγαν κουράτωρα, ὅπως καὶ οἱ ξενοδόχοι Σαγγάρου, Πυλῶν καὶ Νικομηδείας. Ἐκ τρυφιδῶν ἐγνώσθη καὶ τὸ ἀξίωμα μέγας κουράτωρ τῶν Ἐλευθιρίων¹⁾. Οἱ δὲ «ἀρχοντες τῶν ἐργοδοσιῶν» καὶ τοὶ μειζότεροι «ἐπιστάται» τῶν ἐργοδοσιῶν ὑπήγοντο καὶ ὑπέεα . . . τὸς λογαριασμοὺς τῶν «τῶ ἐπὶ τοῦ εἰδικοῦ λόγου»²⁾. Ἡ Εἰρήνη, ἐφρόντισε προσέτι καὶ περὶ διανομῆς ἄρτου εἰς πτωχοὺς καὶ ἰδρύσατε πρὸς τοῦτο καὶ δημόσιον πιστώριον ἵτοι ἄρτοποιεῖον³⁾.

25. **Τὰ Θεοφίλου** γ. ξενῶν, τὸν ὁποῖον ἰδρύσεν ὁ αὐτοκράτωρ Θεοφίλος καὶ ἐπροίκισε μὲ γρηματικὴν καὶ κτηματικὴν περιουσίαν. Ὁ ξενοδόχος τῶν Θεοφίλου κατεῖχε τιμητικὴν θέσιν εἰς τὸ τυπικὸν τῆς Βυζαντινῆς κουλῆς.

26. **Τὰ Κώνστα**. πτωχοκομεῖον ἀφιερωθὲν ὑπὸ τῶν φιλάνθρωπων γονέων τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου⁴⁾.

27. **Τὰ Εὐγενίου**. γηροκομεῖον⁵⁾ παρὰ τὴν πύλιν ἴσως τοῦ Εὐγενίου, ἀγνωστον ὑπὸ τίνος ἰδρυθὲν. Ἐκ σφραγίδος ἐγνώσθη Κυρίτζιος ὑπάτος καὶ γηροκόμος τῶν Εὐγενίου¹⁾.

28. Ἐν τοῖς **Τζήρου** ὑπήρχε ναὸς καὶ παρ' αὐτὸν πτωχοκομεῖον ἰδρυθὲν ὑπὸ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα²⁾.

29. Ἐν τῇ συνοικίᾳ **Δευτέρῳ** τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπήρχε ξενῶν, περὶ τοῦ ὁποῖου δύο μόνον μαρτυρίας γνωρίζω, ἐκ τοῦ βίου

¹⁾ Schlumberger, Sigillographie σ. 154

²⁾ Φιλοθέου, Κλητορολόγ. σ. 142. Πβ. Bury, The imperial administr. system. σ. 98.

³⁾ Ψευδοκωδ. σ. 246

⁴⁾ Λέων Γραμματ. σ. 227. Συμῶν Μάγιστρο. σ. 646. Θεοφάν. Συνέγ. σ. 94. Ψευδοκωδ. σ. 185. Κωνστ. Πορφυρογέν. 1, 173

⁵⁾ Βλ. βίον Θεοδώρου Στουδίτου, Βυζ. Χρονικά 21, 282: αὐτίαν καὶ γρήματα καὶ ὑπερξεν ἄλλην πολυτάλαντον οὖσαν, ἐτιμὴν καὶ οἶκον αὐτὸν τὸν τὰ Κώνστα καλούμενον τοῖς πένησι ἀποδόμενοι. . . . τὸν σταυρὸν ἤρανε.

⁶⁾ Κωνστ. Πορφυρογ. 1, 556.

⁷⁾ Schlumberger, Sigillographie σ. 154.

⁸⁾ Θεοφάν. Συνέγ. σ. 339: ἐτὸν δὲ τοῦ πρώτου τῶν ἀγγέλων ἐν τοῖς Τζήρου λεγομένοις θάτεον ναὸν καὶ τὴν περὶ αὐτὸν φιλάνθρωπον εἰς τοὺς πένητας ὑπουργίαν καὶ τροφηγίαν ἐκείνος ἐστίν ὁ περιποιησάμενος. . . . καὶ ἐπιδαφιλευσάμενος τὸν εἰς τοὺς πένητας ἔλεον.

τοῦ Ἁγίου Τιμοθέου καὶ ἐκ τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου ¹⁾.

30-32. Ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνὸς ἰδρυσε ξενῶνα παρὰ τὴν μονὴν τοῦ **Μυρελαίου** τὴν ὑπ' αὐτοῦ «νεουργηθεῖσαν» ²⁾ καὶ εἰς τὰ **Μαβριανοῦ** ³⁾, καὶ γηροκομεῖον εἰς τὴν συνοικίαν Κύφην, τὰ **Κύφης** ⁴⁾. Τὸ νοσοκομεῖον τῆς Κύφης ἐδέχετο καὶ αὐτοκρατορικὴν ἐπίσκεψιν τὴν μεγάλην παρασκευὴν ἰδιαίτερος, τοῦτο δὲ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξύψωσιν αὐτοῦ.

33. Ὑπὸ τοῦ πατρικίου Κωνσταντίνου τοῦ Λιβός ἰδρύθη ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ καὶ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, μονή, καὶ παρ' αὐτὴν ὁ ξενῶν τοῦ **Λιβός**. ⁵⁾ Τὴν μονὴν τοῦ Λιβός, βεβαίως δὲ καὶ τὸν ξενῶνα, ἀνεκαίνισε Θεοδώρα ἡ μήτηρ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ Γέροντος ⁶⁾.

34. Ἡ αὐτοκράτειρα Ἑλένη, ἡ σύζυγος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἰδρυσεν εἰς τὴν συνοικίαν **Πετρῶν** ξενῶνα καὶ γηροτροφεῖον, τὰ **Ἑλένης**.

35. Ἄγνωστον εἶναι εἰς ἡμᾶς πότε καὶ ὑπὸ τίνος ἐκτίσθη, τὸ μνημονευόμενον ἐν τῇ **Πείρᾳ** γηροκομεῖον ὁ **Ἅγιος Ἡλίας** ⁷⁾.

36. Κωνσταντίνος ὁ Μονομάχος ἀνήγειρε «τὸ περικαλλὲς ἱερόν» τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν **Μαγγάνων** καὶ τὸ παρ' αὐτὸ νοσοκομεῖον ⁸⁾.

37. Ὑπὸ τοῦ Μιχαῆλ Ἀτταλιάτου ἰδρύθη ἐν Κωνσταντινουπόλει **Πτωχοτροφεῖον** παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Χριστοῦ τοῦ **Πανοικτίρμονος** ὡς ἐξάρτημα τοῦ ἑτέρου μεγάλου πτωχοτροφείου τοῦ ἰδίου ἰδρυτοῦ ἐν Ῥαιδεστῶ ⁹⁾.

38. Παρὰ τὴν μονὴν τῆς **Εὐεργέτιδος** ἐν Κωνσταντινουπόλει

¹⁾ Synaxarium Ecclesiae Constantinopol. ἐκδ. *Delehaye* τ. 743. *Varia graeca sacra*, ἐπὶ *A Παπαδοπούλου-Κεραμέως* σ. 11.

²⁾ *Du Cange*, Constantinopolis Christiana 4,160. *Κεδρ.* 2,319.

³⁾ Θεοφάν. *Συνέγ.* 430.

⁴⁾ Γεώργ. Μοναχ. σ. 565 Θεοφάν. *Συνέγ.* τ. 370. *Κωνστ. Πορφυρογ.* 1,181 Δημητριάδου, *Τοπικά* τ. 695.

⁵⁾ Θεοφάν. *Συνέγ.* τ. 371 *Συμμεών Μάγ.* σ. 724. *Ψευδοκωδ.* 289.

⁶⁾ *Νικηφ. Γρηγορ.* 1,463

⁷⁾ Θεοφάν. *Συνέγ.* σ. 458.

⁸⁾ *Lingenthal*, *Jus graecoromanum* 1,47.

⁹⁾ *Μιχ. Ἀτταλιάτ.* τ. 48 καὶ 71, *Κεδρ.* τ. 604

¹⁰⁾ *Σάθα*, *Μετ. Βουλιαδ.* 1,10 κ.τ.

ὑπῆρχε μικρὸν νοσοκομεῖον μὲ ὀκτώ κλῖνας (κρεβάτους) χάριν τῶν ἀσθενούντων μοναχῶν. Σπουδαιότερον ἦτο τὸ ξηνοδοχεῖον τῆς Ἐυεργέτιδος, εἰς τὸ ὁποῖον ὄχι μόνον ξένοι καὶ ἀσθενεῖς ἐτύγγανον περιποιήσεως, ἀλλὰ καὶ πτωχοὶ ἐτρέφοντο, ἐνεδύοντο καὶ παρηγοροῦντο ¹⁾).

39. Παρὰ τὴν μονὴν τῆς Κεχαριτωμένης ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν Ἰβρυθείσαν ὑπὸ Εἰρήνης τῆς Δουκαίνης, τῆς συζύγου Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ ὑπῆρχε μικρὸς ξενῶν χάριν τῶν ἀσθενουσῶν μοναχῶν. Ἐκ τῆς αὐτῆς μονῆς ἐγένετο καθ' ἑκάστην διανομὴ ὠρισμένης ποσότητος ἄρτου εἰς πτωχοὺς ²⁾).

40. Τὸ τελειότερον νοσοκομεῖον τοῦ Βυζαντίου καὶ ὄλου τοῦ μεσαίωτος ἦτο τὸ ἱατρεῖον ³⁾ ἢ ὁ ξενῶν τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος τῆς Ἰβρυθείσης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Κομνηνοῦ. Παρὰ τὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος ἰδρύθη πλὴν τοῦ μικροῦ ξενῶνος τοῦ προωρισμένου διὰ τοὺς ἀσθενεῖς μοναχοὺς καὶ τέλειον νοσοκομεῖον μὲ πενήτηκοντα κλῖνας διηρημένον εἰς πέντε τμήματα (ὀρθίνους), παθολογικόν, χειρουργικόν, γυναικολογικόν, ὀφθαλμολογικόν, ψυχιατρικόν. Ὁ προϊστάμενος διηύθυνε τὸ νοσοκομεῖον βοηθούμενος ὑπὸ πλυθίου προσωπικοῦ ἱατρῶν καὶ φαρμακοποιῶν. Τὸ τυλικόν τῆς Μονῆς ἐπρονόησε λεπτομερέστατα περὶ τῶν χρηματικῶν μέσων τοῦ νοσοκομείου, περὶ λουτρῶν, περὶ τροφῶν, ἐνδυμάτων, στρωμνῆς τῶν ἀσθενῶν. Πλὴν τοῦ νοσοκομείου ὑπῆρχε καὶ γηροκομεῖον παρὰ τὴν μονὴν. Προσέτι κατὰ τὰς ἑορτὰς ἐγένετο καὶ διανομὴ ἐλεῶν ἀπὸ τοῦ πυλῶνος τῆς μονῆς ⁴⁾).

41. Ὁ περίφημος στρατηγὸς Γλαβᾶς Ταρχαναιώτης, ὁ νικητὴς τῶν Βουλγάρων, ἰδρύσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ξενῶνα, γνωστὸν εἰς ἡμᾶς μόνον ἐκ τῆς ἀφιερῶσεως τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ ⁵⁾: εἰς τὸν ξε-

¹⁾ Δημητριάδου, Τυπικὰ σ. 649 καὶ 652.

²⁾ *Migne*, τ. 127, 1077 καὶ 1081.

³⁾ Τζέτζ. Ἐπιστ. 81.

⁴⁾ Δημητριάδου, Τυπικὰ σ. 656 κίξ, 666, 682, 688 κίξ, 694 κίξ. Βλ. προσέτι Chalandon, *Jean Comnène et Manuel Comnène* σ. 39. *Jeanseime* *Oeconomos* σ. 11 κίξ. Ἀριστ. Κούζης, Ἀρχαία Ἱατρικὴ καὶ Βιολογία 1920 σ. 44 κίξ.

⁵⁾ M. Philas, *Carmina* ed. E. Miller, 1,280.

νάνα πρωτοστράτορος τοῦ Γλαβᾶ». Ὁ ξενὸν τοῦ Γλαβᾶ εἶναι ἴσως τὸ τελευταῖον φιλανθρωπικὸν ἴδρυμα τὸ ἱδρυθὲν ὑπὸ Ἑλλήνων ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὸ ἐξῆς ἢ αὐξουσα δυστυχία ἕνεκα τῆς πίεσεως τῶν Τούρκων δὲν ἐπέτρεπεν ἀνδρυσιν νέων εὐαγῶν οἰκῶν καὶ ἐθεωρεῖτο βεβαίως εὐτύχημα ἡ διατήρησις τῶν κυριωτέρων παλαιῶν.

42. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι καὶ ξένοι ἱδρυσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει φιλανθρωπικὰ ἴδρύματα. Ἐκ τούτων ὀνομαστὸς εἶναι ὁ ξενὸν τοῦ Κράλη¹⁾, ἱδρυθεὶς ὑπὸ τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος Στεφάνου Οὐρσεσι, ἴσως κατ' ἀρχὰς χάριν τῶν Σέρβων ξένων. Τὸ 1406 ἀναφέρεται νοσοκόμος τοῦ ξενῶνος²⁾, ἐπομένως καὶ τότε ἐξετέλει τὸν ἀρχικὸν τοῦ προορισμὸν. Ἀργότερα ἱδρύθη καὶ σχολεῖον ἐν αὐτῷ, «Καθολικὸν μουσεῖον», ὅπου ἐδίδαξεν ὁ ὀνομαστὸς Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος³⁾.

Βεβαίως δὲν γνωρίζομεν ὅλα τὰ φιλανθρωπικὰ ἴδρύματα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐφ' ὅσον μάλιστα δὲν εἶχον ἰδιαίτερα ὀνόματα. Καὶ τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ καὶ αἱ γενικώτεραι εἰδήσεις περὶ τῆς φιλανθρωπίας τῶν αὐτοκρατόρων, πατριαρχῶν καὶ ἄλλων Ἑλλήνων τοῦ μεσαίωτος ἐπιτρέπουσιν εἰς ἡμᾶς νὰ συμπεράνωμεν ὅτι δὲν εἶναι ὑπερβολικὰ ὅσα γράφει συγγραφεὺς ἀρμοδιώτατος, ὁ Καντακουζηνός: «οὐ μόνον οἱ δυνατοὶ τῶν πολιτῶν καὶ φροντιστήρια ἱερὰ καὶ οἱ πρὸς κοινὴν ὑποδοχὴν τῶν ξένων κατεσκευασμένοι οἴκοι, τὸ θαυμάσιον τοῦτο παρὰ Ρωμαίοις ἔργον καὶ πολλῆς φιλανθρωπίας γέμον, ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ δήμου πλειᾶτοι καὶ τῶν ἐργαστηρίων καὶ τέχναις προσεχόντων, μᾶλλον δὲ σύμπαντες ἐφιλονίκουσι ἄλλοι ἄλλους ὑπερβαλέσθαι τῇ περὶ τοὺς δυσπραγοῦντας φιλομῖα»⁴⁾.

Ὁ Ἀνδρόνικος Κάλλιστος ἐν τῇ μονωδίᾳ του ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐρωτᾷ δικαίως: «ποῦ δὲ νοσοκομεῖα καὶ

¹⁾ Actes d' Athos 5,194.

²⁾ Σπύρ. Λάμπρου, Ἀργυροπούλεια σ. κδ'.

³⁾ Λύτθι σ. 227: «ἐν τῷ ξενῶνος Καθολικῷ Μουσεῖω». Ξενῶν βεβαίως νοσῖται ἐνταῦθα ὁ τοῦ Κράλη, τὸ δὲ ὄνομα Καθολικὸν Μουσεῖον δεικνύει ἀπλῶς τὴν περιουσίαν τοῦ σχολείου.

⁴⁾ Καντακουζ. 3,227.

νηροκομεία καὶ μετωχοιροφεία, ὧν ἡ Πόλις πολλὴν ἐποίει σπουδὴν; *1).

Αἱ συμπυκνωθεῖσαι ἀνωτέρω εἰδήσεις, παρὰ τὰ πολλαπλᾶ χάσματα, βόηθησαν εἰς τὴν καλυτέραν κατανόησιν τοῦ βυζαντιτικοῦ κόσμου, περὶ τοῦ ὁποῖου πολλάκις μετὰ τόσῃς ἀμαθείας καὶ ἀκρισίας γίνεται λόγος.

Προσθήκη: Εἰς τὴν ἐν σ. 131 βιβλιογραφίᾳ πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι περὶ τῶν παλαιότερων φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων ἔγραψε καὶ ὁ κ. Καρολίδης εἰς τὸ Ἡμερολόγιον τῶν Ἐθνικῶν Καταστημάτων Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1909, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν κατόρθωσε νὰ εὔρω τὴν μελέτην ἐν Ἀθήναις.

ΚΩΝΣΤ. ΑΜΑΝΤΟΣ

*1) Βλ. Νέον Ἑλληνοβυζαντινὸν ἑρμῆν